

PLAÇA DE L'ESGLÉSIA, 1-B
08328 ALELLA (BARCELONA)

TEL.: 93 540 64 83
CORREU@ACTIUM.CAT

Actium[®]

GESTIÓ DEL PATRIMONI
HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC

Intervenció arqueològica
Parc de la Ciutadella S/N -
Pas de l'Institut Escola.

Barcelona, el Barcelonès.

Desembre 2021 - Març 2022

LLUÍS JOAN I GONZÁLEZ

BARCELONA, 31 DE MARÇ DE 2022

Memòria

Núm. Exp. Dept. de Cultura: R/N 470 K121 NB 2021/1-36036
R/N 470 K121 NB 2022/1-36337

Codi Servei d'Arqueologia de Barcelona: 032/22

SUMARI

1.	SITUACIÓ.....	4
2.	MARC GEOGRÀFIC I GEOLÒGIC	5
3.	CONTEXT HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC.....	8
3.1.	<u>Context històric</u>	8
3.1.1.	Els orígens	8
3.1.2.	Època medieval.....	8
3.1.2a	El convent de Santa Clara	9
3.1.2b	La muralla medieval	11
3.1.3.	Època moderna.....	12
3.1.3a	El baluard de Llevant i el baluard de Santa Clara	12
3.1.3b	La Guerra de Successió i la construcció de la Ciutadella	14
3.1.4.	Època contemporània.....	17
3.1.4a	El Passeig de l’Esplanda i el Jardí del General	18
3.1.4b	L’enderroc de la Ciutadella	20
3.1.4c	L’Exposició Universal de l’any 1888	20
3.1.4d	El Palau del Governador i l’Església de la Ciutadella	23
3.2.	<u>Context arqueològic</u>	25
4.	MOTIVACIÓ I OBJECTIUS.....	29
5.	TREBALLS REALITZATS.....	30
6.	METODOLOGIA	30
7.	RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ.....	31
7.1.	<u>Cales</u>	31

7.2. <u>Rasa 1000</u>	31
8. CONCLUSIONS.....	32
9. BIBLIOGRAFIA	32

ANNEX 1. DOCUMENTACIÓ ADMINISTRATIVA

ANNEX 2. DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA

ANNEX 3. DOCUMENTACIÓ PLANIMÈTRICA

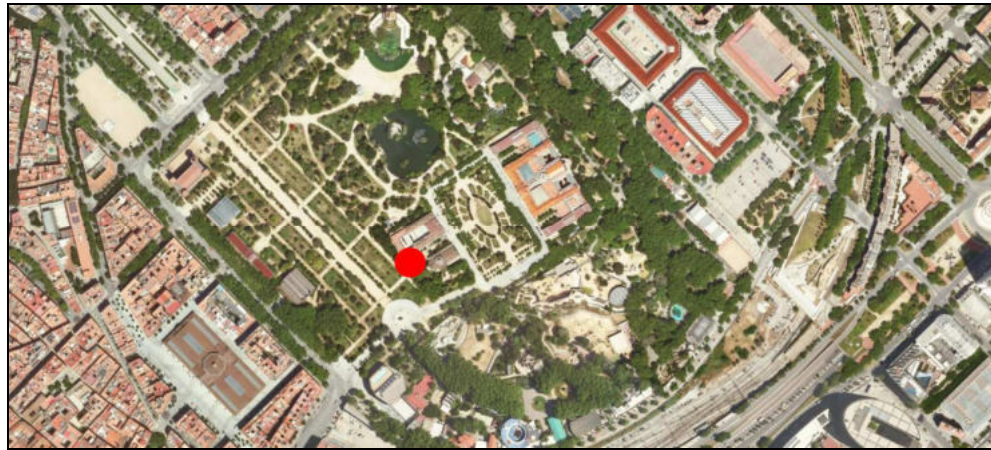
ANNEX 4. FITXES ESTRATIGRÀFIQUES

FITXA TÈCNICA

Tipus d'intervenció	Preventiva
Activitat autoritzada	Control i excavació
Dates autoritzades	Del 20 de desembre de 2021 al 25 de març de 2022
Codi SAB	032/22
Núm. Exp. Dept. Cultura	R/N 470 K121 NB 2021/1-36036 R/N 470 K121 NB 2022/1-36337
Promoció	XARXA OBERTA DE CATALUNYA
Execució de l'obra	COBRA
Execució de la intervenció	Actium Patrimoni Cultural, SL
Direcció tècnica	Lluís Joan i González
Lloc de la intervenció	Parc de la Ciutadella – Pas de l'Institut Escola.
Població i comarca	Barcelona, el Barcelonès
Coordenades UTM (ETRS89 31N)	X 432009.4 / Y 4582048.6 / Z 4,63
Paraules clau	Ciutat Vella, Parc de la Ciutadella, Ciutadella de Barcelona, Palau del Governador, Capella.
Resum	L'obertura d'una rasa a l'interior del Parc de la Ciutadella, amb l'objectiu de connectar l'IES Verdaguer a la xarxa de fibra òptica del CTI, ha donat peu a la realització d'un control arqueològic amb resultats negatius.

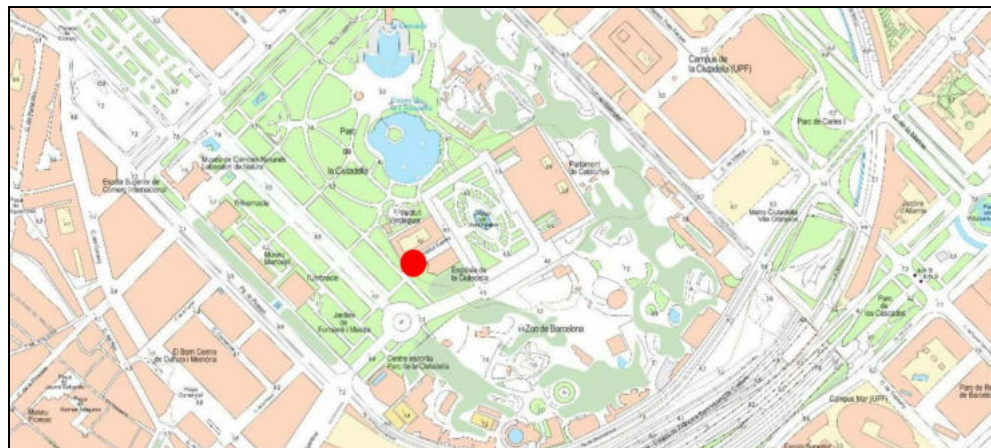
1. SITUACIÓ

La present intervenció s'ha dut a terme a l'interior del Parc de la Ciutadella, a tocar del Pas de l'Institut Escola, entre l'IES Verdaguer i la capella castrense, al districte de Ciutat Vella de Barcelona (el Barcelonès). Les tasques s'inclouen dins els treballs per realitzar la connexió de l'IES Verdaguer a la xarxa de fibra òptica del CTI, i afectaran la zona immediatament posterior a l'edifici de l'institut i de la capella; amdós edificis formen part de l'antiga plaça d'armes de la fortalesa coneguda com la Ciutadella, que va ocupar els terrenys on se situa el parc des de l'any 1716 fins el 1869.

Les coordenades UTM ETRS89 FUS 31N, al centre de la zona d'estudi són:

X 432009.4 / Y 4582048.6 / Z 4,63

2. MARC GEOGRÀFIC I GEOLÒGIC

Com ja hem dit a l'apartat anterior, la intervenció arqueològica s'ha realitzat al Parc de la Ciutadella, al barri de Sant Pere, Santa Caterina i la Ribera, dins el districte de Ciutat Vella de Barcelona, capital del Barcelonès.

Aquesta comarca comprèn el territori existent entre la Mediterrània i la Serralada Litoral, en el tram conegut com a Collserola, i delimitat pels rius Llobregat i Besòs. Des del punt de vista morfològic s'aprecien dues grans unitats, la Serralada de Collserola i el Pla de Barcelona (**fig. 3**). A la Serra de Collserola hi trobem una formació de horst compostat per materials granítics i esquistosos, limitat al Nord pel Vallès (Sector central de la Depressió Prelitoral), a Llevant amb el Turó de Roquetes (Besòs), al Sud el Turó de Valldaura i a l'Oest pel Llobregat. El Pla es troba obert a mar i limitat al nord per la Serralada Litoral i a migjorn per la falla que segueix ran de mar des del Garraf i el turó de Montjuïc fins al Turó de Montgat, més enllà del Besòs. La falla, originada en el moment de la fractura del Massís Català-Balear, va dibuixar el que, a grans trets, havia de ser la costa catalana.

En el miocè i el pliocè, damunt del sòcol paleozoic, sedimentaren dipòsits marins dels quals són testimoni una sèrie de petits i suaus turons (dels Ollers, del Tàber, de les Falzies, de la Bota). La falla es fa visible al Pla, ja que si des de Collserola els dipòsits baixen d'una manera continuada, suau i regular, al punt de contacte entre Ciutat Vella i l'Eixample es produeix una ruptura amb la presència d'un salt d'uns 20 metres, clarament observable en la morfologia urbana (les baixades de Jonqueres, de la Via Laietana, els carrers d'Estruc, de les Moles o de Jovellanos). Aquest salt fou aprofitat per la defensa de la ciutat situant-hi les muralles, i explotat econòmicament mitjançant la ubicació de diversos molins a la zona, que fou coneguda com *de les moles* (actual carrer de les Moles).

De l'esglaió cap a mar hi ha un mantell al·luvial format durant el quaternari per les aportacions de les rieres, dels torrents, dels deltes dels rius veïnals i el corrent litoral. En aquest sector del pla es formaren maresmes i estanyols avui desapareguts per la reculada del mar i com a conseqüència d'una intensa urbanització. Malgrat això, molts d'ells han continuat vius en els topònims de la ciutat: Banyols a la marina de Provençals, la Llavineria al Portal Nou, la Llacuna i la Llanera al Llobregat o l'estany del Cagalell a la zona del Port.

Litològicament el material quaternari es pot dividir en dues unitats. Per una banda hi ha la plataforma superior, que s'inicia des del peu de la Serralada del Tibidabo i baixa fins al mar. Es troba molt afectada per l'acció dels torrents, i és on s'assenta la ciutat, sobre tot el sector antic. El substrat presenta argiles i sorres grogues pliocèniques damunt de les quals trobem els derrubis quaternaris molt potents, graves anguloses dins d'una matriu d'argiles vermelles que provenen de la zona del Tibidabo per aportacions torrencials. D'altra banda, hi ha la plataforma baixa, que va del graó o talús erosiu de 20 o 30 metres de desnivell fins a la línia de costa. Està constituïda per la formació de les terrasses i deltes dels rius Llobregat i Besòs (Palet, 1994).

L'acció sedimentària de la plataforma presenta una sèrie de característiques que ha permès definir-la com un procés cíclic. Sembla que allà on l'efecte dels torrents no ha estat tan violent, es poden diferenciar tres nivells que es superposen quasi sempre en el mateix ordre i que es repeteix cíclicament unes tres vegades, és per aquest motiu que se'l coneix com "tricycle" (Palet, 1994). Aquests nivells són de baix a dalt:

- argiles vermelles de procedència col·luvial i que seria la conseqüència d'un sòl format en condicions de clima semblant al de les regions tropicals humides, es a dir, una fase humida i una altra de seca.
- llims groguencs d'origen eòlic, loess, i que sembla que es formarien amb un clima sec i fred.
- per últim, trobem el torturà; aquestes crostes calcàries s'haurien format en períodes de transició entre els dos climes anteriors, és a dir, més humit que durant el loess perquè hi hagués circulació de carbonat càlcic, però més càlid que el primer nivell, per tal que s'evaporés l'aigua.

En aquests nivells anirien incidint els diferents torrents i rieres, encaixant-se i produint formacions al·luvials i col·luvials de llims i argiles poc consolidades, la qual cosa explicaria l'aparició esporàdica de llengües de còdols i graves que trenca aquest cicle.

Tot aquest territori que acabem de descriure es troba pràcticament urbanitzat en la seva totalitat avui dia, podent-ne observar tres zones clarament diferenciades:

a) El nucli antic, actual districte de Ciutat Vella, que restà emmurallat fins la segona meitat del segle XIX. Proper a la mar, està dominat en el seu costat sud pel gran promontori de Montjuïc, que s'aixeca suaument sobre el pla i cau bruscament sobre la mar, facilitant així la defensa del litoral. En aquesta zona hi podem diferenciar tres àrees:

- Un nucli central, sobre l'anomenat *Mons Taber*. Fou sobre aquest petit puig calcari on es va establir la primigènia ciutat romana que més tard donaria lloc a l'actual Barcelona, la *Colonia Iulia Augusta Paterna Faventia Barcino*.
- Al voltant d'aquest nucli central trobem tot un seguit de petites viles que es van formar en època medieval, dins el perímetre de les muralles aixecades al segle XIII. Aquestes viles noves són els actuals barris coneguts amb els noms de les esglésies que els centralitzen: del Pi, de Santa Anna, de Santa Maria del Mar, de Sant Pere i de la Mercè o dels Còdols. Els darrers sectors del nucli antic de la ciutat, és a dir, la Rambla i el Raval, començaren a ser urbanitzats quan quedaren inclosos dins del tercer recinte fortificat, que es bastí al llarg de la segona meitat del segle XIV.

b) Una sèrie de petits nuclis de poblament més densos, antics pobles forans creats a l'entorn de la ciutat, sense possibilitat d'aproximar-se a la Barcelona emmurallada per evidents raons estratègiques. No serà fins a darreries del segle XIX, una vegada enderrocades les muralles, que aniran essent annexionats a la ciutat; així serà Sarrià la darrera de les vil·les incorporades, cosa que succeirà l'any 1921.

c) Una àmplia zona quadriculada, de carrers amples, planificada a la segona meitat del segle XIX (l'Eixample del pla Cerdà), quan caigueren les muralles medievals que impedièn el creixement urbanístic de la ciutat. L'Eixample va representar la unió entre la Barcelona vella i els municipis del Pla (que, com ja hem dit, acabarien formant part de la ciutat majoritàriament a partir de la fi del segle).

El Parc de la Ciutadella queda situat a l'extrem oriental del que va ser el recinte emmurallat de Barcelona en època medieval i moderna, en terrenys que formaren part del barri de la Ribera fins el moment de la construcció de la fortalesa com a conseqüència de la derrota de l'onze de setembre de 1714.

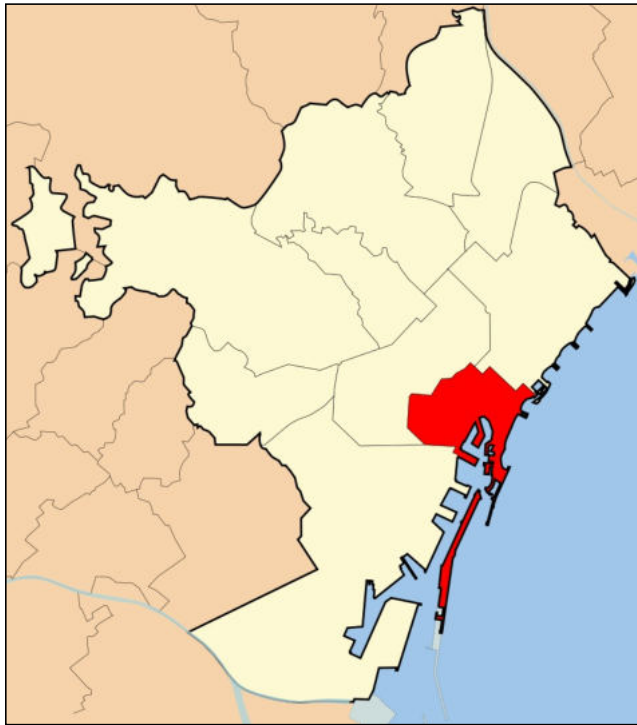

Figura 1. Situació del districte de Ciutat Vella al terme municipal de Barcelona (Ajuntament de Barcelona)

Figura 2. Barris del districte de Ciutat Vella (Ajuntament de Barcelona)

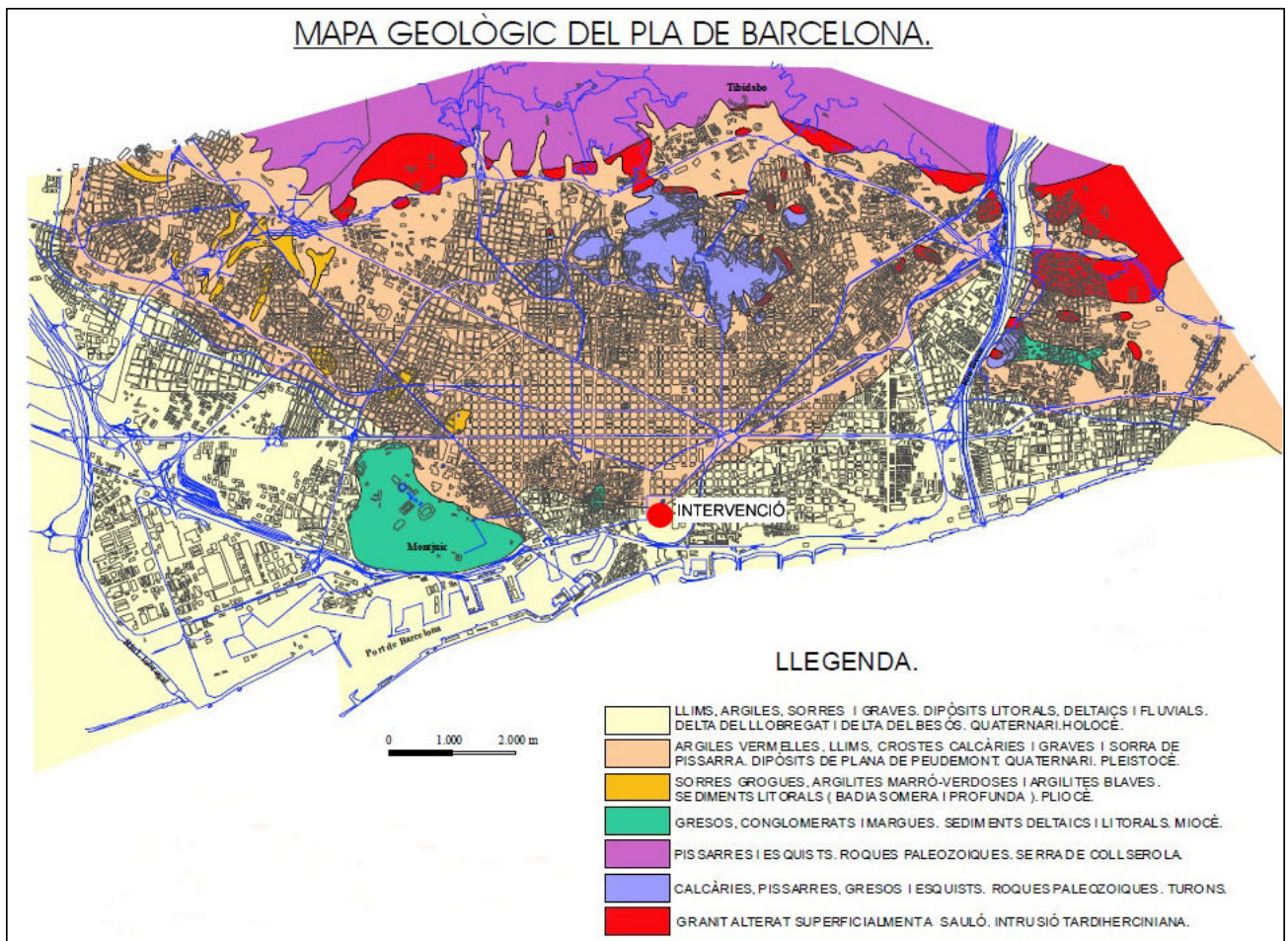

Figura 3. Mapa geològic del Pla de Barcelona i situació de la intervenció (BAC & Ventayol Geoserveis SL)

3. CONTEXT HISTÒRIC I ARQUEOLÒGIC

3.1. Context històric

El Parc de la Ciutadella forma part del Barri de Sant Pere, Santa Caterina i la Ribera uns dels quatre que formen el districte de Ciutat Vella (**fig. 1 i 2**). Aquest barri es troba dins de l'antic perímetre de l'antiga muralla medieval i moderna de Barcelona, limitant al nord amb el passeig de Lluís Companys, al sud amb la Via Laietana, a l'est amb el barri de la Barceloneta i a l'oest amb el districte de l'Eixample.

Des de l'aprovació de la nova divisió de barris de l'any 2006, Sant Pere, Santa Caterina i la Ribera esdevé una unitat administrativa del Districte de Ciutat Vella, que engloba tres barris històrics:

- El **Barri de Sant Pere**, format entre els segles XI i XII al voltant del convent benedictí femení de Sant Pere de les Puel·les. Hom hi diferencia el sector de Sant Pere més alt, el de Sant Pere més baix i el de Bòria, centralitzats pels carrer homònims.
- El **Barri de Santa Caterina**, format a partir del segle XIII al voltant del convent dominic de Santa Caterina, al nord del sector de Bòria del Barri de Sant Pere.
- El **Barri de la Ribera**, format a partir del segle X a l'entorn del camí que duia de la *Porta Principalis Sinistra* de l'antiga muralla romana (a l'actual Plaça de l'Àngel) fins a l'església de Santa Maria de les Arenes (actual basílica de Santa Maria del Mar). Originàriament fou coneguda com a Vilanova del Mar.

Com ja hem dit anteriorment, el Parc de la Ciutadella ocupa el que fou la zona més oriental del barri de la Ribera fins l'any 1716, moment en que va ser enderrocada part de la xarxa urbana per donar lloc a la construcció de la fortalesa borbònica.

3.1.1. Els orígens

Si bé bona part del terreny que actualment ocupa el Parc de la Ciutadella deuria formar part de l'*ager* de la Barcelona romana, la *Colonia Iulia Augusta Faventia Paterna Barcino*, com a territori immediat a la zona costera, no serà fins a època medieval quan s'integrarà dins l'entramat urbà, arrel de la construcció del segon recinte emmurallat amb que va comptar la ciutat. Les escadusseres restes que s'han conservat de l'època, semblen indicar que, durant tota l'etapa Baix Imperial i fins a les darreries del segle X, Barcelona no es deuria expandir més enllà dels límits conformats per les antigues muralles romanes, bastides entre finals del segle III i el segle IV, mantenint una població força estable.

3.1.2. Època Medieval

Aquesta dinàmica es trencaria entre els segles IX i X, fruit d'una millora i una expansió de la producció agrària que permet la reactivació dels intercanvis comercials i el conseqüent augment poblacional; d'aquesta manera, a mitjans del segle XI es documenta la construcció de diferents edificis religiosos a l'exterior de l'antic perímetre de la colònia romana, els quals seran el nucli per a la formació de nous establiments que coneixem com a *vilesnoves*.

La primera vilanova documentada seria l'anomenada *dels Arcs* (al sector de l'antiga *Porta Decumana*, avui carrer del Bisbe), doncs ja existia abans de l'atac Almansur a la ciutat l'any

985; el seu nom procedeix, clarament, de la pervivència dels arcs de l'aqüeducte que subministrava aigua a la Barcelona romana, el qual restaria inutilitzat des de la construcció del Rec Comtal en temps de Miró I (947-966) i que va acabar essent utilitzat com a paret mitgera entre edificacions. Com ja hem dit, els dos segles següents suposen el desenvolupament social i econòmic de Barcelona, a més del desenvolupament de tots aquells suburbis apareguts al voltant de la muralla romana, que passaren a ser nuclis de població de certa rellevància. Així, al costat de la vilanova del Arcs, es formaren ràpidament la vilanova del Mar o de Santa Maria de les Arenes (més tard Santa Maria del Mar), la de Sant Pere, la de Sant Cugat o la de Santa Maria del Pi; en la majoria de casos, les vies principals d'entrada i sortida a l'antiga ciutat romana, serviran d'eixos vertebradors a partir dels quals s'aniran articulant els nous carrers. Pel que fa a les activitats econòmiques, bona part dels nous nuclis tindran una vessant agrícola i ramadera, exceptuant la vilanova del Mar, orientada cap a l'activitat comercial i portuària fruit de la seva proximitat a la platja, fet que la conduirà a tenir un creixement més important respecte la resta de nuclis i a convertir-se en el centre econòmic de la ciutat entre els segles XIII i XV.

3.1.2.a. El convent de Santa Clara

El territori que ocupa actualment el Parc de la Ciutadella, adjacent a la vilanova del Mar, no sembla que veiés afectada la seva fisonomia en uns moments tan primigenis, doncs no hi ha cap evidència de desenvolupament urbà fins a mitjans del segle XIII, moment a partir del qual apareix documentació referent a la fundació del convent de Santa Clara l'any 1237, quan el bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou II (1212-1241) atorga a una comunitat de monges clarisses, uns terrenys situats sota el monestir de Santa Eulàlia del Camp (a l'actual Passeig de Lluís Companys), limitats pel curs del Rec Comtal, pel camí cap a Montgat i per la platja.

La comunitat va aconseguir finançar-ne la construcció gràcies a la col·laboració de les autoritats civils i, sobretot, eclesiàstiques de la ciutat, que concedien indulgències als fidels que participessin en el projecte. Així, l'any 1249 ja s'havia bastit l'església, i el 1254 s'iniciava la construcció del claustre de dos pisos, en el qual es va anar treballant durant tot el segle XIV i no es va concloure fins l'any 1482. El conjunt conventual va quedar sota l'advocació de Sant Antoni, però fou més conegut com de Santa Clara pel fet de pertànyer a l'ordre de les clarisses, fundat per Clara d'Assís, seguidora de Sant Francesc; altres veus populars també l'anomenaven de Sant Damià, que seria el nom donat al primer monestir fundat per la mateixa Clara d'Assís a la seva ciutat natal.

Segons la planimetria conservada, que pertany al segle XVII (**fig. 4 i 5**), l'edifici s'inscriuria dins d'un perímetre quadrat de 115 x 120 m, la superfície del qual es veu ocupada majoritàriament pel claustre i un gran hort, quedant la resta de l'espai per a l'església i les diferents dependències necessàries per a la vida monàstica, tot distribuït en dos pisos. Observant dita planimetria, l'església tindria una sola nau i diferents capelles als laterals de planta força irregular; tres al costat oest (dedicades a Sant Pere, Sant Elm i a Nostra Senyora dels Esclaus) i quatre al costat est (dedicades a Santa Magdalena, Sant Joan, Santa Clara i Sant Miquel); l'única entrada es trobaria al costat occidental de l'edifici, tret de l'accés al cor, que es faria per una porta situa al segon pis del claustre. Si bé l'església tenia un campanar annex a la cantonada NE, es va construir una torre exempta de forma cilíndrica i dues plantes, separada uns metres del conjunt conventual, coneguda com a Torre de Sant Joan, que també es va fer servir amb aquesta funció.

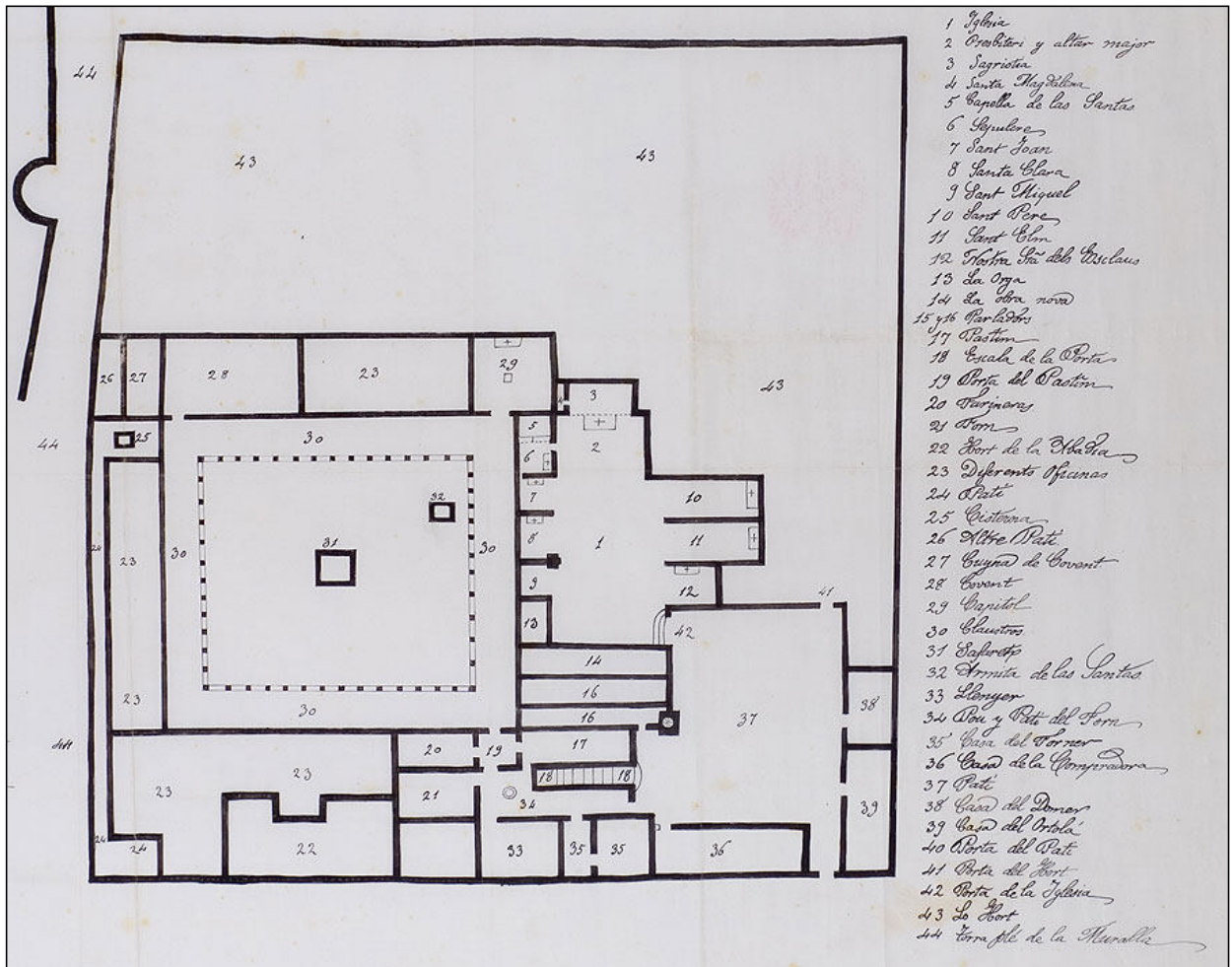
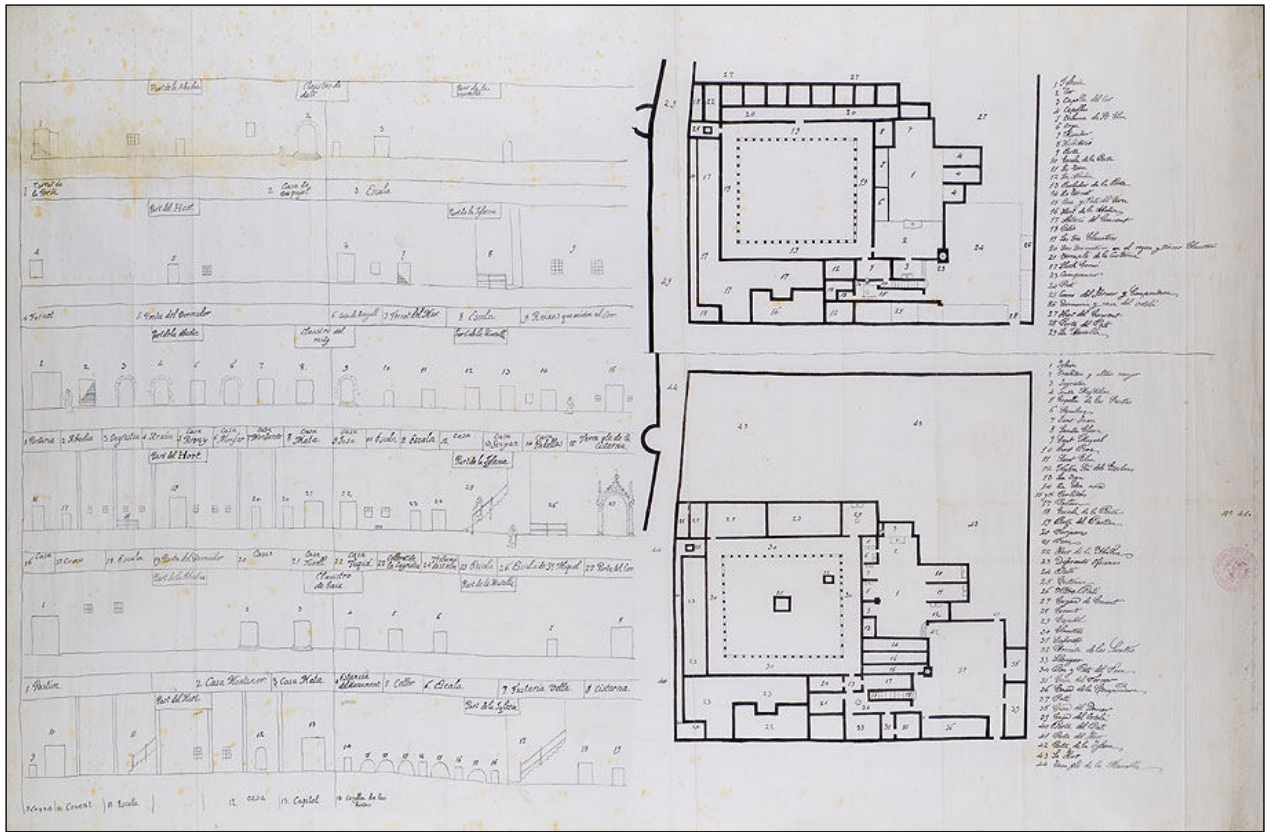

Figura 5. Detall de la distribució de la planta baixa del convent de Santa Clara del plànol anterior (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona)

La comunitat de monges no va tenir una vida plàcida, doncs el convent va haver d'ésser abandonat diferents vegades fruit dels conflictes bèl·lics en que es va veure involucrada la ciutat. Així les religioses hagueren de d'evacuar l'edifici durant la guerra civil catalana entre la Generalitat i Joan II (1462-1472) per refugiar-se a cases particulars, i més tard durant la Guerra dels Nou Anys (1688-1697) davant l'atac i setge dels exercits francesos dels anys 1691 i 1697. El transcurs de la Guerra de Successió (1701-1715) i el setge de Barcelona de l'any 1714, com ja veurem més endavant, marcaran la fi del convent i la seva desaparició.

3.1.2.b. La muralla medieval

El desenvolupament poblacional i la conseqüent expansió urbana dels segles XI i XII va fer que l'antic recinte fortificat romà quedés obsolet; calia, doncs, bastir unes noves defenses que abracessin els nous nuclis apareguts i que ajudessin a fiscalitzar els habitants de la ciutat i aquells que creuaven les seves portes per fer ús dels mercats. És durant el regnat de Pere II el Gran (1276-1285), concretament durant la croada impulsada pel Papa Martí IV contra la Corona d'Aragó l'any 1285 i l'entrada d'exèrcits francesos al Principat, quan es comença a bastir urgentment una muralla amb parament de tàpia i torres de fusta, amb la intenció de tancar tota la ciutat excepte la façana litoral. Finalitzat el conflicte el mateix 1285, les tasques de fortificar degudament Barcelona no s'abandonaren i recaigueren en el Consell de Cent, esdevenint la primera gran obra pública de la qual es va fer càrrec. El nou llenç defensiu només es coneix per la documentació escrita de principis del segle XIV i sembla que seguiria el traçat actual de la Rambla fins la plaça Catalunya, giraria cap a la plaça Urquinaona, arribaria fins el passeig de Sant Joan pel carrer Trafalgar, i giraria a l'Arc de Triomf en direcció al Parc de la Ciutadella; es van incloure alguns portals ja construïts (Boqueria, Portaferrixa o Jonqueres), i se n'afegiren de nous com el del Portal Nou l'any 1295. Els treballs, però, van restar aturats durant tota la primera meitat del segle XIV, a causa de la pandèmia de la Pesta Negra i la crisi econòmica.

El 1358, degut al conflicte bèl·lic amb Castella (Guerra dels dos Peres, 1356-1375) es van reprendre les tasques de construcció, continuant el treball allà on s'havia interromput i refermant i millorant tot el que s'havia fet a les darreries del segle XIII; les obres van començar als dos extrems del front marítim de la muralla, que se situaven prop del convent de Sant Francesc a l'oest, i a tocar del monestir de Santa Clara a l'est, doncs sembla ser que els treballs de finals del segle XIII no van resoldre la defensa d'aquests punts, i era necessària la seva fortificació amb urgència. D'aquesta manera la muralla va avançar fins el convent de Santa Clara, que va acabar adossat al mur defensiu juntament amb la torre de Sant Joan, i rodejat pel mateix; des d'aquí, la muralla seguia en direcció a l'actual Avinguda del Marqués de l'Argentera, i finalitzava aproximadament on ara trobem el Pla de Palau, a l'anomenada Torre Nova. L'accés a aquest sector es feia principalment per un nou portal anomenat de Sant Daniel, i per un portalet anomenat del Carnalatge degut a que per allà hi entraven els ramats cap a l'escorxador.

El tram de muralla que va incloure el Raval definitivament dins el territori de la ciutat, també es va començar a bastir l'any 1358, però no es va finalitzar fins ben entrat el segle XV. Pel que fa al front marítim, aquest va haver d'esperar fins ben entrat el segle XVI per quedar conclòs.

Les rodalies del convent van restar com a un terreny extramurs sense construir, prop de la desembocadura del Rec Comtal, amb una petita elevació natural que fou aprofitada per

instal·lar-hi uns quants molins de vent que a la cartografia històrica són anomenats *molins del rei*.

3.1.3. Època moderna

Barcelona va convertir, en el transcurs del que coneixem com a època moderna, en una important ciutat de la Mediterrània i una plaça estratègica des del punt de vista militar; per aquest motiu la seva població va haver de viure en un estat de guerra pràcticament constant provocat primerament durant el segle XVI pel perill latent que suposaven les incursions dels corsaris otomans establerts al nord d'Àfrica, i en més gran mesura durant el tot el segle XVII, a causa del conflicte existent entre la Monarquia Hispànica i el Regne de França, que es va manifestar tant en l'anomenada Guerra dels Trenta Anys (1618-1659) com en la Guerra dels Nou Anys (1688-1697), enfrontaments als quals cal afegir la Guerra dels Segadors (1641-1652) entre la Monarquia Hispànica i la Generalitat catalana recolzada pel rei francès Lluís XIII. La població barcelonina va haver de suportar setges l'any 1651, per part de les tropes de Felip IV, i l'any 1697 per part de les tropes de Lluís XIV, a més de diversos bombardeigs navals com el dut a terme l'any 1691 per part de vaixells francesos.

Aquest estat de guerra constant i, sobretot, el desenvolupament de l'artilleria des de finals del segle XV, van deixar palesa la fragilitat de les antigues defenses medievals, que van haver de ser reformades durant tot el segle XVI per adaptar-les a les noves estratègies militars. Així, sabem que el 1544 s'escapçaren moltes de les torres de la muralla per tal que no fossin un blanc fàcil per als canons enemics, aprofitant-ne les pedres restants per enfortir els murs defensius i fer-los més amples fins el punt de poder-hi establir peces d'artilleria; els merlets també foren desmuntats per permetre el tir amb arcabussos.

Tot i així, com a norma general, l'estretor de la muralla medieval no permetia l'emplaçament de canons o bombardes al seu capdamunt, motiu pel qual es van haver de construir un seguit de baluards pentagonals que actuaven com a plataformes per situar les peces d'artilleria i eliminaven els punts febles davant els possibles atacs; els baluards es van complementar amb un eixamplament del fossar, que va passar d'ésser una simple rasa, a ser un ampli espai amb un talús previ o contraescarpa, sobre el qual es formava un inclinació artificial (glacis) de terra que ascendia en direcció a la muralla i que permetia crear un angle favorable a la defensa.

Finalment, entre principis del segle XVI i les acaballes del segle XVII, la ciutat de Barcelona va quedar defensada per onze baluards: el Baluard de Migdia, el Baluard de Llevant, el Baluard de Santa Clara, el Baluard del Portal Nou, el Baluard de Jonqueres, el Baluard de Sant Pere, el Baluard de l'Àngel, el Baluard de Tallers, el Baluard de Sant Antoni, el Baluard de Santa Madrona i el Baluard de Sant Francesc. Els primers en realitzar-se foren els de Migdia i Llevant, mentre la resta es construïren en el període comprès entre l'any 1636 i 1697, principalment davant les portes de la ciutat.

3.1.3.a. El baluard de Llevant i el baluard de Santa Clara

Cal fer un incís en aquestes dues estructures, doncs la seva aparició va afectar directament el sector on s'ha desenvolupat la present intervenció arqueològica. La construcció del baluard de Llevant va suposar la inclusió definitiva de les rodalies del convent de Santa Clara dins el recinte emmurallat de Barcelona, i el baluard de Santa Clara ocuparia el sector NO de la plaça de Joan Fiveller.

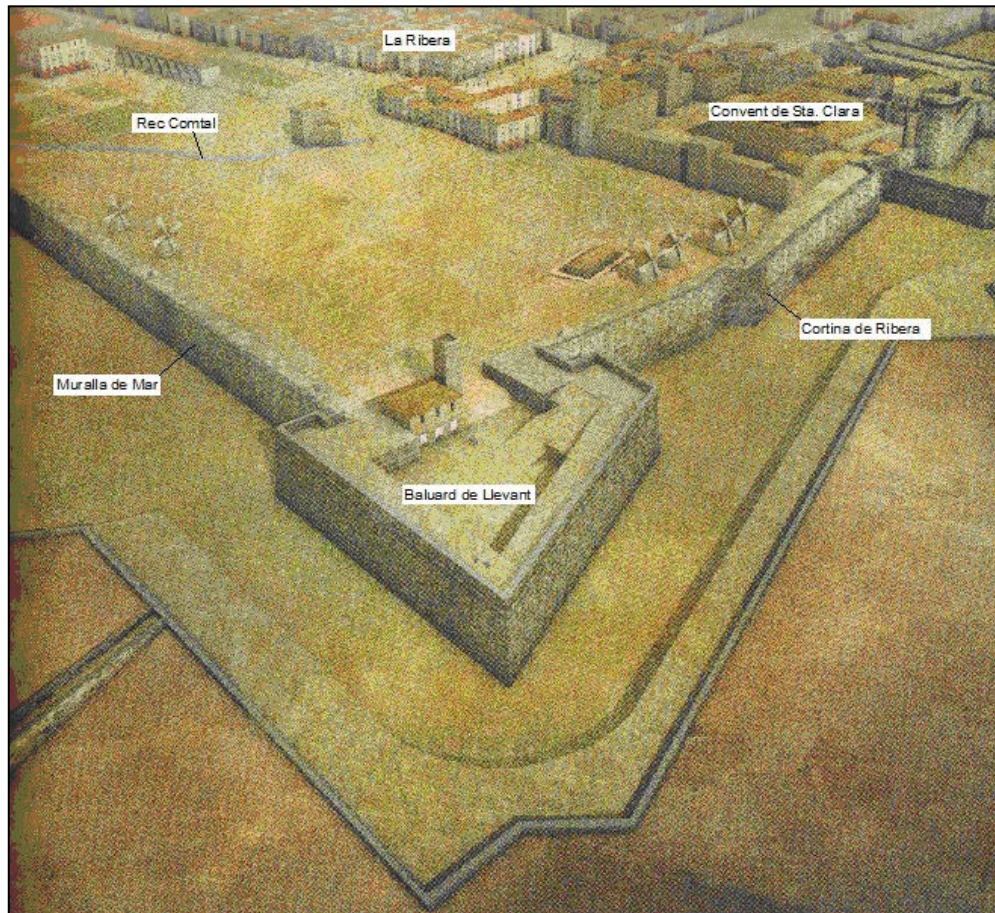

Figura 6. Reconstrucció del baluard de Llevant i la seva rodalia a finals del segle XVII per G.H. Pongiluppi

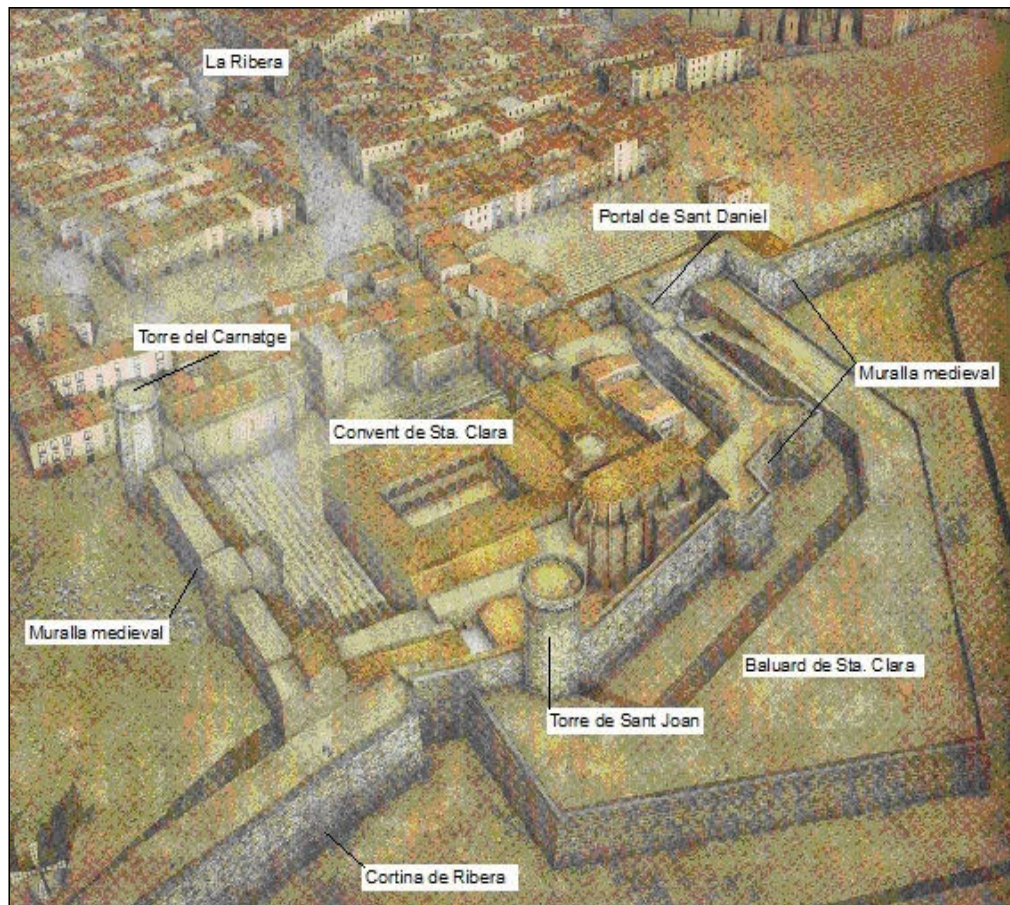

Figura 7. Reconstrucció del baluard de Santa Clara i la seva rodalia a finals del segle XVII, per G.H. Pongiluppi

Ambdues estructures es troben relacionades amb la fortificació de la façana marítima de la ciutat, que no es va començar a dur a terme fins l'any 1513 amb la construcció del mateix baluard de Llevant (**fig. 6**), la qual va obligar a deixar aïllat el sector de la muralla medieval que transcorria pel costat occidental del convent de Santa Clara; un nou i llarg pany de muralla, conegut com a *Cortina de Ribera*, va unir el nou baluard amb el vell mur medieval. Pel que fa al baluard, destacava per la presència d'orellons en el punt de connexió amb la muralla, una forma plenament renaixentista que no sembla ésser repetit en la resta de baluards. El territori intramurs adjacent continuava sense construir, essent els únics edificis existents els *molins reials* que ja hem mencionat anteriorment, un polvorí i un molí polvorer; pel que sembla, comptava també amb una gran arbreda que deuria desaparèixer durant la Guerra de Successió. En front del baluard, davant les expectatives de setge, es va construir directament sobre la sorra un fortí rectangular conegut com a *Reducte de Santa Eulàlia*, que volia impedir qualsevol incursió cap a la porta marítima de la muralla, el Portal del Mar.

El baluard de Santa Clara (**fig. 7**), construït més tard (possiblement en ple segle XVII, durant la guerra dels Segadors), era el més irregular i feble de la muralla, ja que es trobava realitzat bàsicament amb tàpia i coronament de maçoneria, adaptant la seva forma tant a les cantonades del vell mur medieval com al resultat de la inclusió del convent de Santa Clara dins el perímetre defensiu. En una d'aquestes cantonades es trobava l'antic portal de Sant Daniel, que ara s'utilitzava com a gola o accés a la plataforma del baluard, restant la petita porta del Carnalatge com únic accés a la ciutat en aquest sector. Totes les torres existents al voltant es van arranar, tret de la de Sant Joan (que, com ja hem dit havia quedat inclosa en la muralla durant el segle XIV). Aquesta part de la muralla era, sense cap mena de dubte, la que presentava més dificultats de defensa, doncs entre aquest baluard i el de Llevant, s'estenia la *Cortina de Ribera*, amb una llargària de dos-cents metres que feia pràcticament impossible realitzar qualsevol cobertura d'artilleria en cas d'atac enemic.

3.1.3.b. La Guerra de Successió i la construcció de la Ciutadella

L'esclat de la Guerra de Successió al tron de la Monarquia Hispànica (1701-1715), la derrota catalana de l'any 1714 i la posterior construcció de la Ciutadella, seran fets que marcaran plenament el sector on s'ha desenvolupat la nostra intervenció, al estar a prop, quan no essent l'escenari directe, de diferents esdeveniments cabdals transcorreguts durant les darreres etapes del conflicte.

No ens estendrem analitzant aquest enfrontament de caire internacional ocasionat per la mort sense descendència de Carles II, i la lluita entre els dos pretendents, Felip d'Anjou (amb l'exèrcit del Regne de França al darrera) i l'arxiduc Carles d'Àustria (amb les tropes austríaques, angleses i holandeses entre d'altres), per aconseguir el tron. El Principat, juntament amb la resta del territori de la Corona d'Aragó, va prendre partit pel bàndol austriacista, refiant-se del recolzament de les tropes aliades, sobretot dels britànics; però la fi de les hostilitats després de la signatura del Tractat d'Utrecht (1713) davant adveniment de l'arxiduc Carles com a emperador de d'Àustria, va deixar els catalans lluitant tots sols contra els exercits franco-castellans del pretendent francès, ja convertit oficialment en Felip V.

Amb totes les places fortes del territori sota control del nou monarca, només restaren a mans catalanes el castell de Cardona i la ciutat de Barcelona. Felip V, va enviar un contingent d'uns 20.000 homes cap a Catalunya, comandats per Restaino Cantelmo, duc de Populi, els quals es plantaren davant de Barcelona el 25 de juliol de 1713 i iniciaren un setge que no va acabar fins

l'onze de setembre de 1714. Davant els reiterats fracassos en l'intent de prendre la ciutat, Lluís XIV va decidir enviar el seu millor general, en James Fitz-James, duc de Berwick i mariscal de França, ens substituïció del duc de Populi, cessament que es va fer efectiu el 6 de juliol de 1714. El duc de Berwick, aconsellat per l'enginyer en cap de les tropes filipistes, el flamenc Joris Prosper van Verboom¹, va decidir canviar l'estratègia seguida fins el moment, basada en el bombardeig sistemàtic de la ciutat tot esperant la seva rendició; així, es va reorganitzar el cordó de setge, que abastava des de la Marina de Sants fins els aiguamolls dels Besós, situant les tropes castellanes entre Sants i Gràcia, i les franceses entre el Guinardó i Sant Martí de Provençals, al mateix temps que es va decidir quin seria el punt de l'atac final a Barcelona: el tram de muralla existent entre el Baluard de Santa Clara i el del Portal Nou, com hem dit en l'apartat anterior, el sector més feble de tot el recinte fortificat. El general Villarroel, cap militar de la ciutat, es va veure obligat a capitular a les tres de la tarda del dia onze de setembre de 1714, davant l'entrada de les tropes de Felip V, després de diversos atacs i contraatacs, per les set bretxes que van aconseguir obrir entre el baluard de Llevant i el del Portal Nou. Tant el convent de Santa Clara com la torre de Sant Joan foren destruïts en el transcurs dels combats.

La caiguda de Barcelona i de tot el territori català, va suposar la pèrdua de les institucions pròpies i de tots els privilegis que s'havien acumulat al llarg de segles de pactes amb els monarques, publicant l'anomenat *Decreto de Nueva Planta* del gener de 1716, que unificava la legislació dels territoris sota domini de Felip V a les lleis castellanes, tal i com ja havia fet al regnes de València, Aragó i Mallorca. Com a càstig a la resistència de la població de Barcelona, és va arribar a plantejar l'arranament de les muralles o, fins hi tot de la totalitat de la ciutat, tal i com es pot llegir en l'extracte del consell de ministres del 2 d'abril de 1715:

*[...] Son todos de parecer sin contestación que se deben demoler enteramente todas las Murallas de Barcelona para desarraigar de una vez del Corazón de los Catalanes aquel amor que las tienen y sobre cuyo refugio han sido tan insolentes en sus rebeliones, teniendo por infalible que siempre que vean desmantelada Barcelona no pensaran â rebelarse mas. [...]*²

Novament, però, l'enginyer en cap, Joris Prosper van Verboom va aconsellar i convèncer el rei per tal que construís una ciutadella militar que permetés la defensa d'una ciutat tan estratègica i, a la vegada, la repressió una població que tants maldecaps havia donat i encara en podria donar al monarca; la idea queda perfectament clara en un informe del mateix Verboom de l'any 1717:

*[...] Pero teniéndose presente de que la Ciudadela no tan solo está construida para defenderse de un exercito enemigo que entrase por Tierra a Sitarla, y una Armada de mar, que se presentase para desembarcar Tropas, o, a quitarle la Comunicación por mar, sino es de el freno que se ha de poner a una Ciudad Rebelde de un Pais que puede Levantarse y embarazar por tierra cualquier socorro que se necesitase introducir en la Ciudadela [...]*³

¹ El qual havia romàs presoner a Barcelona durant l'any 1710 després de la batalla d'Almenar, i, fruit de la llibertat de moviments que se li va atorgar, va poder estudiar els punts febles de les defenses de la ciutat.

² Muñoz, A., Catà, J. (2005), pàg. 130

³ *idem*, pàg. 142

Figura 8. Plànol de la Ciutadella amb les estructures existents l'any 1760 (Archivo de Simancas)

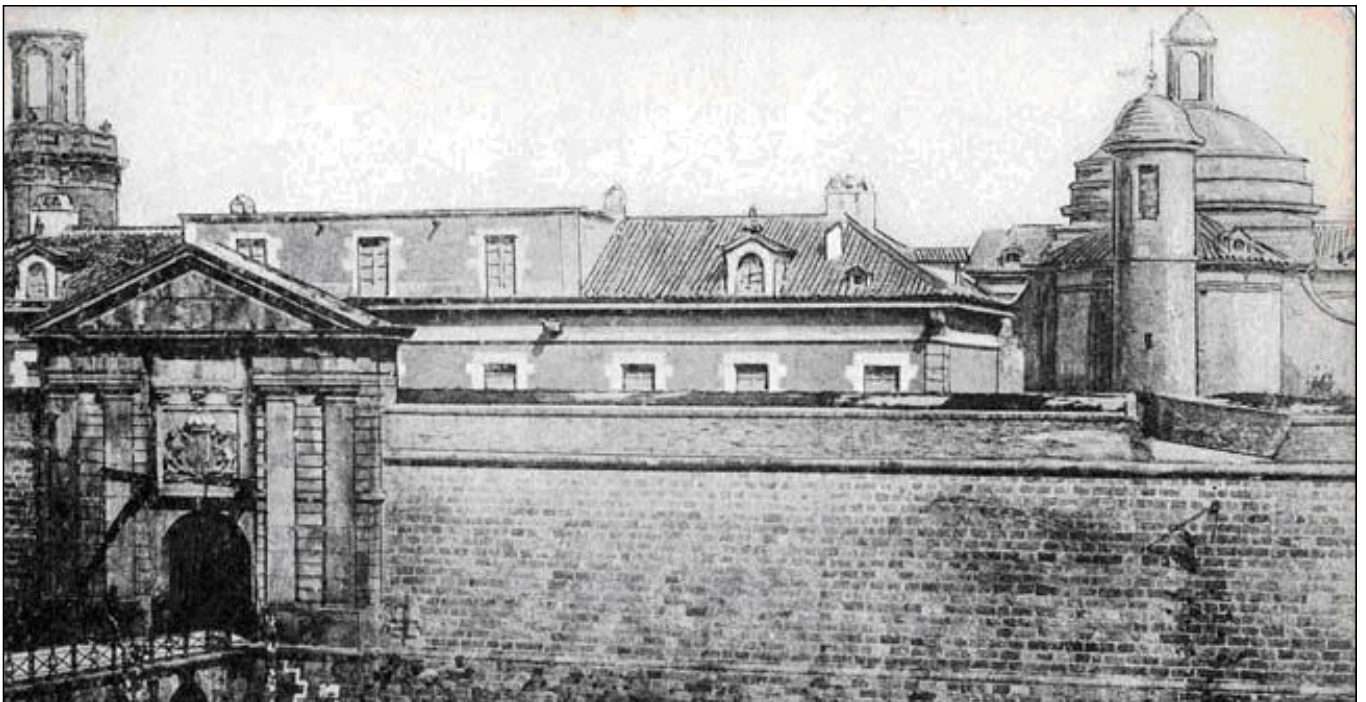

Figura 9. Fotografia de la porta principal de la Ciutadella feta per Isidre Torres l'any 1850. D'esquerra a dreta s'observen la Torre de Sant Joan, la façana posterior del Palau del Governador i la part posterior de la capella (Arxiu fotogràfic de Barcelona)

El mateix Verboom va dissenyar la fortalesa, seguint les innovacions poliorcètiques més avançades del moment (**fig. 8 i 9**): aquesta tindria una forma pentagonal amb cinc baluards (anomenats de Don Felipe, de Don Fernando, del Príncepe, del Rey i de la Reina, aquests dos darrers mirant cap a la ciutat) protegits per cinc revellins, i es construiria a l'àrea de llevant de la ciutat, per tal de reforçar la zona més dèbil de la muralla, aprofitar el sector més castigat pels combats on gairebé tots els edificis estaven enrunats, i controlar l'àrea de Barcelona més poblada (el barri de la Ribera). Les obres començaren el mes de març de 1716, construint els baluards que miraven cap a la ciutat, i es van acabar a finals del 1718, un temps rècord per l'època; abans però, durant el 1717, es van haver d'enderrocar un miler de cases que ocupaven el que havia de ser l'esplanada entre la Ciutadella i la ciutat, cosa que hagueren de fer els mateixos habitants obligats per decret, i es va desviar el curs del Rec Comtal. Malgrat tot, els edificis interns no es van enllestir fins el 1727, i encara alguns no van passar de ser projectes que mai es van construir.

Un cop finalitzada, la Ciutadella podia acollir sis batallons d'infanteria, dos esquadrons de cavalleria, dues companyies d'artillers, una de minadors i una de bombarders, que sumarien unes cinc mil persones en total. Pel que fa al nombre de peces d'artilleria, parlariem d'uns cent vint canons, situant-se els de més calibre mirant a la ciutat, cosa que evidencia la major importància que tenia el paper repressiu respecte el defensiu.

Tot el conjunt estava unit al cinturó de muralles mitjançant dos fossats, un a banda de mar i l'altre a l'alçada del Portal Nou, que perllongaven el fossat que envoltava la ciutadella i quedaven comunicats amb el propi fossat de la muralla. L'element més visible del complex militar fou la torre de Sant Joan, que fou reconstruïda i augmentada en alçada per a servir de punt de vigilància sobre la ciutat ocupada; igualment hi eren tancats tots els presoners condemnats a mort, a l'espera de l'execució.

3.1.4. Època contemporània

Dos fets importants van marcar el territori al qual fa referència la present memòria, arribats a períodes contemporanis: l'enderroc de la Ciutadella i la celebració de l'Exposició Universal de l'any 1888 a Barcelona.

La nova fortalesa no va tenir mai cap paper destacat en la defensa de la ciutat durant els diferents conflictes que hi va haver mentre va existir; la seva funció fou únicament de presó militar i símbol de repressió contra les llibertats del país, fet pel qual, juntament amb els motius de la seva construcció i la manera com es va fer, l'edifici fou sempre odiat pels barcelonins, essent constants les demandes populars pel seu enderroc i desaparició. Curiosament, la primera petició va procedir de les autoritats militars, durant la Guerra Gran (1793-1795) entre el Regne d'Espanya i la recent creada República Francesa; amb l'exèrcit francès ocupant l'Empordà, l'any 1794 els militars espanyols van creure necessari l'enderroc de la Ciutadella per evitar la seva caiguda en mans de l'enemic i el posterior atac a Barcelona, però la mesura fou desestimada.

El 1814, acabada la Guerra del Francès (1808-1814) i restaurada la monarquia borbònica amb Ferran VII al tron, el consistori barceloní va demanar ampliar el perímetre emmurallat de la ciutat per incloure el nou barri de la Barceloneta, la qual cosa feia indispensable comptar amb la superfície ocupada per la fortalesa (28,6 hectàrees); novament la petició fou denegada. Es tornar ha provar a l'octubre de 1841, durant la regència del general Espartero, moment en que fins hi tot es va començar a enderrocar la part del complex situat dins la ciutat, però el procés

es va aturar i es va obligar a reparar els desperfectes a costa dels pressupostos de l'ajuntament. Encara una nova reivindicació l'any 1845 tampoc fou escoltada.

3.1.4.a. El passeig de l'Esplanada i el Jardí del General

Val a dir que hi va haver intents per part de les autoritats militars d'alleugir l'impacte visual de la Ciutadella i reduir les tibantors amb la població mitjançant la humanització de les rodalies de la fortalesa. El primer d'aquests intents fou la creació de l'anomenat passeig de l'Esplanada (**fig. 10**), que transcorria entre l'actual Estació de França i la placeta del Comerç (on hi havia el baluard del Portal Nou) tot seguint el traçat actual del carrer Comerç; fou projectat pel Capità General de Catalunya Agustín de Lancaster y Araciell l'any 1796, i va suposar el segon passeig arbrat que va existir a la ciutat després de les Rambles, venint a pal·liar una mica el dèficit d'espais verds i oberts dins d'una Barcelona encara emmurallada. De fet, el seu nom oficial era Passeig de Sant Joan, però popularment fou conegut com a Passeig de l'Esplanada per ocupar l'esplanada existent entre el barri de la Ribera i la Ciutadella.

L'estructura era formada per diverses fileres d'arbres a banda i banda d'un camí central amb quatre fonts brolladors aixecades sobre basses d'aigua circulars i situades de forma més o menys equidistant amb una separació aproximada de dos-cents metres entre elles. La primera font pel cantó de mar era la de la nimfa Aretusa, que coincidia amb l'extrem sud del passeig. A continuació en direcció nord hi havia la font del Tritó, la figura del qual apareixia domant un cavall de mar, tot seguit la font de la Nereida cavalcant sobre un dofí, i finalment la Font d'Hèrcules, l'única que es conserva avui dia a la cruïlla entre el Passeig de Sant Joan i el carrer de Còrsega. L'espai central disposava també de bancs i quedava delimitat i protegit per tanques i baranes dels dos camins laterals reservats per a la circulació de carruatges i bestiar.

El segon intent del que parlàvem fou el conegut com a Jardí del General, que va ser el primer jardí públic que va existir a la ciutat (**fig. 11**). Projectat també per un Capità General de Catalunya, en aquest cas el general Francisco Javier Castaños, es va construir l'any 1816 just on arrencava el passeig de l'Esplanada, seguint també la trajectòria de l'actual carrer Comerç.

En tot el seu perímetre, el jardí es trobava envoltat d'una reixa i l'interior era poblat d'una gran diversitat d'arbres i vegetació amb bancs de pedra i una trama formada per molts camins i avingudes, incloent un petit estany. Va ser també un espai pioner en l'exhibició d'animals al públic, disposant d'una gran gàbia on eren exposades diverses espècies d'ocells exòtics que amb els seus cants foren l'atracció permanent d'aquell indret de gran popularitat entre la ciutadania. Pel que fa a l'estatuària, hi havia almenys nou escultures disseminades pel jardí, amb quatre bustos representatius de la Modèstia, la Soledat, l'Afllicció i la Follia, i cinc escultures de cos sencer representant a Minerva, Ceres, la Medicina, La Fidelitat i un grup doble amb Bacus i Ariadna; alguns dels bustos és possible que actualment es trobin als jardins del Palau de Pedralbes⁴. L'any 1841, fruit d'una visita de la reina Isabel II, la seva extensió es va ampliar, passant de les 0,4 hectàrees inicials a les 0,5.

⁴ Segons indiquen els periodistes J.M. Huertas, Jaume Fabré i Pere Bohigas al llibre-catàleg *Monuments de Barcelona*, publicat per Edicions Avenç i l'Ajuntament de Barcelona l'any 1984.

Figura 10. Plànol de Barcelona de l'any 1806, amb el Passeig de l'Esplanada marcat pel rectangle vermell (Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya)

Figura 11. Plànol de Barcelona de l'any 1855, amb els Jardins del General marcats pel rectangle vermell (Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya)

3.1.4.b. L'enderroc de la Ciutadella

L'inici del final de la Ciutadella va arribar l'any 1854, amb la publicació del decret que permetia enderrocar les muralles de Barcelona, treballs que es van iniciar l'estiu del mateix any, com a mesura necessària per dotar la ciutat de l'espai indispensable per expandir-se i donar cabuda tant a la puixant indústria com a la immigració que des del camp arribava cercant millores en el seu nivell de vida; al mateix temps es milloraven les condicions higièniques d'una població fins llavors amuntegada a l'interior del recinte emmurallat i es donava feina a centenars de jornaleros. Tot i així, una real ordre del Ministeri de Guerra del 1858, obligava a mantenir la Ciutadella juntament amb el Castell de Montjuïc, malgrat que tots els projectes presentats en concurs per a la urbanització dels nous terrenys (fins hi tot el d'Ildefons Cerdà, que fou el guanyador) incloïen la superfície de la fortalesa.

A partir de l'any 1862, però, es van fer evidents els avantatges econòmics que suposava la venda dels terrenys de la Ciutadella i, finalment, un decret de l'abril de 1864 va autoritzar l'enderroc del complex militar sempre i quan s'haguessin enllestit les casernes necessàries per acollir la guarnició en un altre lloc de la ciutat. Va caldre esperar fins la revolució de setembre de 1868, amb la caiguda d'Isabel II del tron, per obtenir el traspàs de la propietat dels terrenys a l'ajuntament, que es va fer oficial el 12 de desembre de 1868, sota l'impuls del general Joan Prim com a president del Consell de Ministres i Ministre de la Guerra; les úniques condicions imposades a l'ajuntament foren pagar el consistori les despeses de l'enderroc i l'obligatorietat de construir-hi jardins públics, això darrer com una compensació davant la pèrdua del passeig de l'Esplanada i el Jardí del General que havien de desaparèixer durant la urbanització de la zona. Pel que fa a la fortalesa, només es van conservar els edificis que rodejaven la plaça d'armes: la capella, el palau del governador, l'arsenal, els pavellons per als oficials i la fleca (**fig. 12 i 13**).

El mes de març de 1871 l'ajuntament de Barcelona va fer públiques les bases del concurs de projectes pel nou parc, essent necessàries dues convocatòries de les quals no en va sortir cap guanyador; davant la incapacitat del jurat d'aconseguir un criteri unitari, va ser el propi ajuntament qui atorgà la victòria al projecte de Josep Fontserè, inspirat en els jardins de moda en aquell moment a França i Anglaterra o les viles d'esbarjo de Roma i Florència, i juntament amb la zona verda, va projectar una plaça central i un passeig de circumval·lació, així com una font monumental i diversos elements ornamentals, dos llacs i una zona de bosc, a més de diversos edificis auxiliars i infraestructures, com el mercat del Born, un escorxador, un pont de ferro sobre les línies de ferrocarril i diverses casetes de serveis.. Per bé que les obres es van iniciar l'any 1872, els problemes de finançament, el desgavell polític característic de l'època (en plena Tercera Guerra Carlina, que no va finalitzar fins el 1876), i el ritme lent dels treballs d'enderroc del que encara restava de la Ciutadella (fins el 1878 no es donaren per acabats), van impedir culminació del parc, que s'anava fent a trossos; així l'any 1881 es va inaugurar la cascada monumental (realitzada per Fontserè amb col·laboració d'un jove Antoni Gaudí) i el 1884 la font de la Dama del Paraigües.

3.1.4.c. L'Exposició Universal de l'any 1888

La segona meitat del s. XIX es pot considerar com el de l'apogeu de les Exposicions Universals, cites anuals on cada país podia exposar els avenços tecnològics i feia gala del seu potencial econòmic i industrial. Des de la primera, realitzada a París l'any 1855, van anar adquirint un gran prestigi al ésser considerades els majors esdeveniments polítics, econòmics i socials del

món; aconseguir-ne ser la seu era una oportunitat de desenvolupament econòmic per a la ciutat organitzadora i atorgava un gran renom internacional.

La idea inicial d'organitzar una Exposició Universal a Barcelona procedia de l'empresari Eugenio Serrano, però davant la impossibilitat de dur a terme l'esdeveniment en solitari, el projecte fou assumit per l'alcalde de Barcelona Francesc Rius i Taulet, que es va envoltar d'un grup d'empresaris de la ciutat tot formant el conegut com a *Comitè dels Vuit* (Rius i Taulet, Elies Rogent, Lluís Rouvière, Manuel Girona, Manuel Duran i Bas, Josep Ferrer i Vidal, Claudi López i Carles Pirozzini), entre els membres de la Junta de l'Exposició hi van figurar personalitats com el mateix Jacint Verdaguer.

El comitè va triar com a espai central de l'exposició els terrenys del parc de la Ciutadella, que encara estava a mig construir, pensant que seria l'impuls definitiu per acabar-lo definitivament; això no va agradar a Josep Fontserè, que no va voler col·laborar i fou substituït per Elies Rogent l'any 1887, el qual va seguir les tasques tot respectant el pla original de Fontserè. L'exposició es va desenvolupar en una superfície de 380.000 metres quadrats (**fig. 14**) que tenia l'Arc del Triomf (obra de Josep Vilaseca) com a porta d'entrada, estenent-se el recinte per tot el parc i part de l'actual Estació de França; comptava també a amb un secció marina a la qual s'arribava a través d'un pont que permetia creuar les vies del tren a Mataró, i que menaven fins on actualment trobem l'Hospital del Mar.

Una quarta part del recinte estava ocupat per edificis dissenyats pels arquitectes més prestigiosos del moment, on es feien les exposicions, essent el més important el Palau de la Indústria (**fig. 15**), de 70.000 metres quadrats i planta semicircular. Malgrat que el temps per poder fer les obres del recinte va ser molt reduït, l'organització va demostrar una gran capacitat de gestió i esforç a l'hora de realitzar les estructures necessàries per l'esdeveniment, però aquesta manca de temps també va fer que alguns edificis tinguessin una vida efímera, al ésser només pensats per a un ús temporal. Així avui dia encara podem contemplar integrats al parc o a les seves rodalies el ja esmentat Arc del Triomf, el Castell dels Tres Dragons, de Lluís Domènech i Montaner (cafè-restaurant de l'exposició, actualment Museu de Zoologia), el Museu Martorell de Geologia, d'Antoni Rovira, i l'Umbracle, projectat per Josep Fontserè i acabat per Josep Amargós; a aquests elements cal afegir els edificis que es van mantenir de l'antiga Ciutadella, que ja hem dit foren el Palau del Governador, l'Arsenal, la Capella i part dels pavellons dels oficials, i les estructures del parc que ja estaven fetes, bàsicament la Cascada Monumental.

L'esdeveniment va ser considerat un èxit, tant pel nombre de visitants com per la projecció internacional que va donar a la ciutat, considerant molts autors que fou el primer gran pas de l'economia catalana cap a l'uropeïtzació. Des del punt de vista econòmic, l'exposició, plantejada en un moment de depressió econòmica, va revitalitzar el sector de la construcció, i va generar grans ingressos a tots els sectors de la ciutat fruit de l'enorme afluència d'industrials d'arreu; cal dir, però, que el dèficit acumulat per l'ajuntament va arribar als sis milions de pessetes de l'època. Altres elements positius foren l'impuls urbanitzador a la resta de la ciutat que es va dur a terme aprofitant l'avinentsa, com per exemple la façana marítima entre el parc de la Ciutadella i les Rambles, on es va construir el Passeig de Colom i el Moll de la Fusta, o al barri de la Ribera adjacent, on es va construir el Mercat del Born l'any 1876 i es van projectar els passeigs de Picasso i de Pujades; igualment també es van fer les primeres instal·lacions d'enllumenat elèctric, tant dins del recinte de l'Exposició, com a alguns carrers de Barcelona (la plaça Sant Jaume, el passeig de Colom i les Rambles). Des d'una òptica

Figura 12. La Ciutadella en procés d'enderroc, segons un dibuix de Francesc Soler i Rovirosa de l'any 1869 (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona)

Figura 13. La Ciutadella en procés d'enderroc, en una fotografia feta per Jordi Martí l'any 1870 des del mateix lloc on va fer el seu dibuix en Francesc Soler i Rovirosa (Arxiu fotogràfic de Barcelona)

catalanista, l'Exposició Universal de 1888 simplement fou el reflex de la bona relació entre la monarquia recentment restaurada a mans d'Alfons XII, i la burgesia industrial catalana, que havia donat suport al retorn de dels Borbons l'any 1874, a la recerca d'una pau social que permetés el desenvolupament econòmic.

Un cop finalitzada l'Exposició, part dels terrenys del parc acolliren les instal·lacions del zoo de Barcelona, inaugurat el dia de la Mercè de 1892 i format a partir de les col·leccions venudes a la ciutat per Lluís Martí i Codolar, el qual disposava d'un petit zoològic a la seva finca del Guinardó, coneguda com la Granja Vella. D'ençà aleshores, la fisonomia del parc no ha patit gaires canvis significatius, essent els més notables l'establiment de la seu del Parlament de Catalunya a l'edifici de l'antic arsenal de la Ciutadella des del 1932 (tret del període franquista que va de 1939 fins la restauració de la Generalitat l'any 1979) i la conversió de l'antic Palau del Governador en l'IES Jacint Verdaguer; l'únic element que resta sota jurisdicció militar és l'església de la Ciutadella, encara avui capella castrense.

Pel que fa la resta del barri de la Ribera, aquest va viure un revifalla econòmic a partir de l'any 1921, amb la conversió del Mercat del Born en el mercat central de la fruita i la verdura de Barcelona, però fou un miratge que va perdurar fins el 1974 quan les seves instal·lacions es traslladaren a la Zona Franca; a partir d'aquell moment tot el sector es va enfonsar en un procés d'abandonament i marginalitat del qual no es va recuperar fins ben entrats els anys 90 del segle XX.

3.1.4.d. El Palau del Governador i l'església de la Ciutadella

Un cop enderrocada, l'únic espai de la Ciutadella que va conservar la seva fisonomia original fou la Plaça d'Armes, delimitada pel Palau del Governador, l'Església, l'Arsenal, un edifici que feia funcions de cantina i fleca, i els edificis que allotjaven els oficials i part de la tropa. Finalitzada l'Exposició Internacional de l'any 1888, es van enderrocar les restes que encara quedaven dels pavellons d'oficials, els quals tancaven l'espai pels costats NO i SE, i poc anys després es va enderrocar la fleca situada al costat N de l'Arsenal. D'aquesta manera, només van restar d'empeus les edificacions que encara podem contemplar avui dia, que són el Palau del Governador (actual IES Verdaguer), l'Església (actual capella castrense) i l'Arsenal (actual seu del Parlament de Catalunya).

La present intervenció ha afectat la part posterior del Palau del Governador i de l'Església de la Ciutadella.

El Palau del Governador

Construït entre els anys 1717 i 1719, és un edifici de planta rectangular, d'un estil clàssic on es fa evident la forta influència de l'art francès, amb una façana simètrica que presenta un gran portal d'arc escarser, balconada a la planta noble amb porta d'arc de mig punt i balcons individuals sobre cornisa al pis superior; el conjunt és coronat amb un capcer amb l'escut reial de Felip V. Les dependències es desenvolupen a través d'un pati central, la part posterior del qual es destinava als carruatges. Si bé l'interior ha patit diverses modificacions, degudes a les diferents funcions que ha anat tenint l'edifici, l'exterior no mostra canvis respecte la seva fisonomia original.

D'un primer ús com a residència del governador de Ciutadella, va passar a fer de Pabelló Reial durant l'Exposició Universal de 1888, caserna de bombers un cop finalitzada l'exposició, i seu

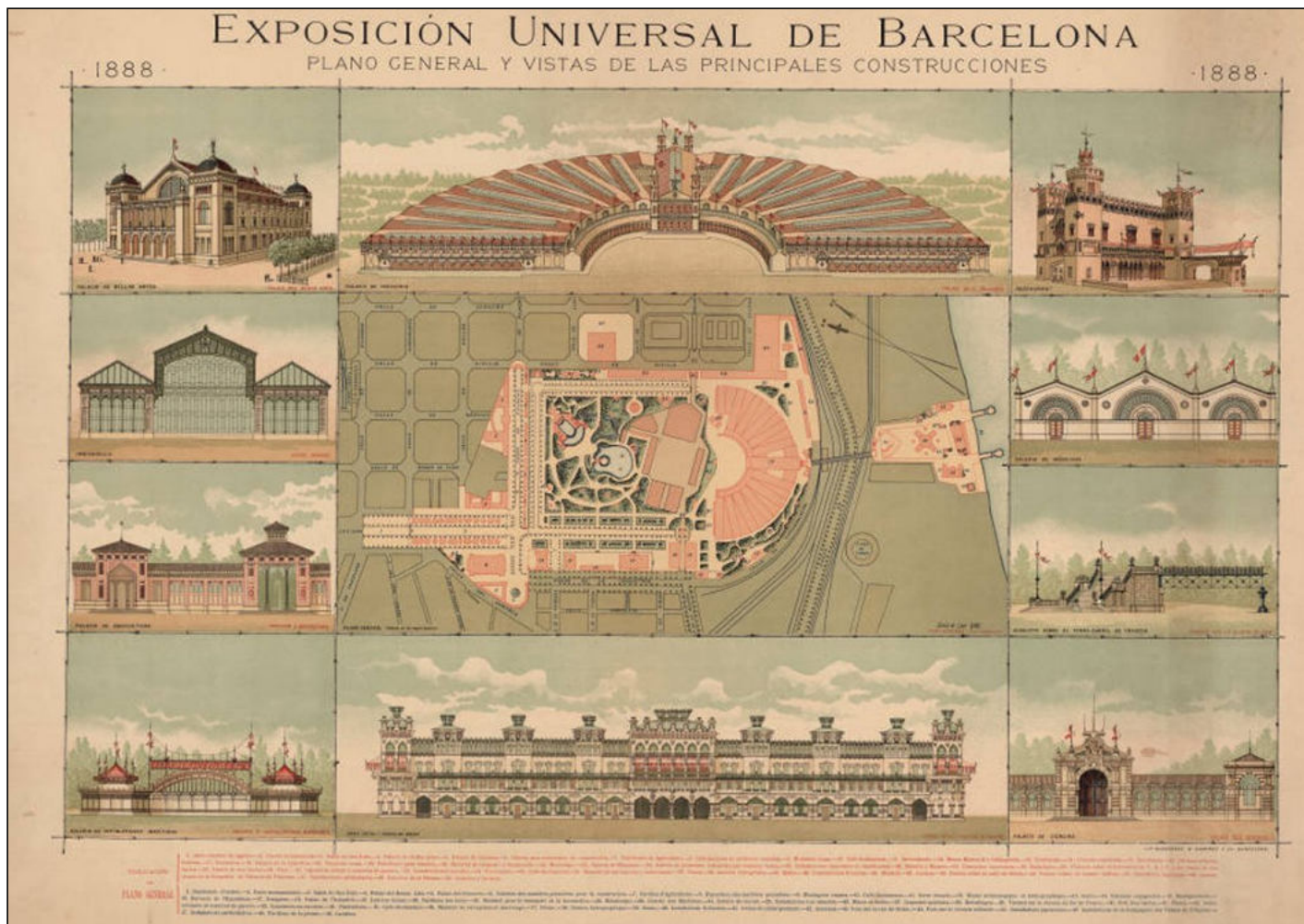

Figura 14. Plànol de l'Exposició Universal de l'any 1888 i les seves construccions rellevants (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona)

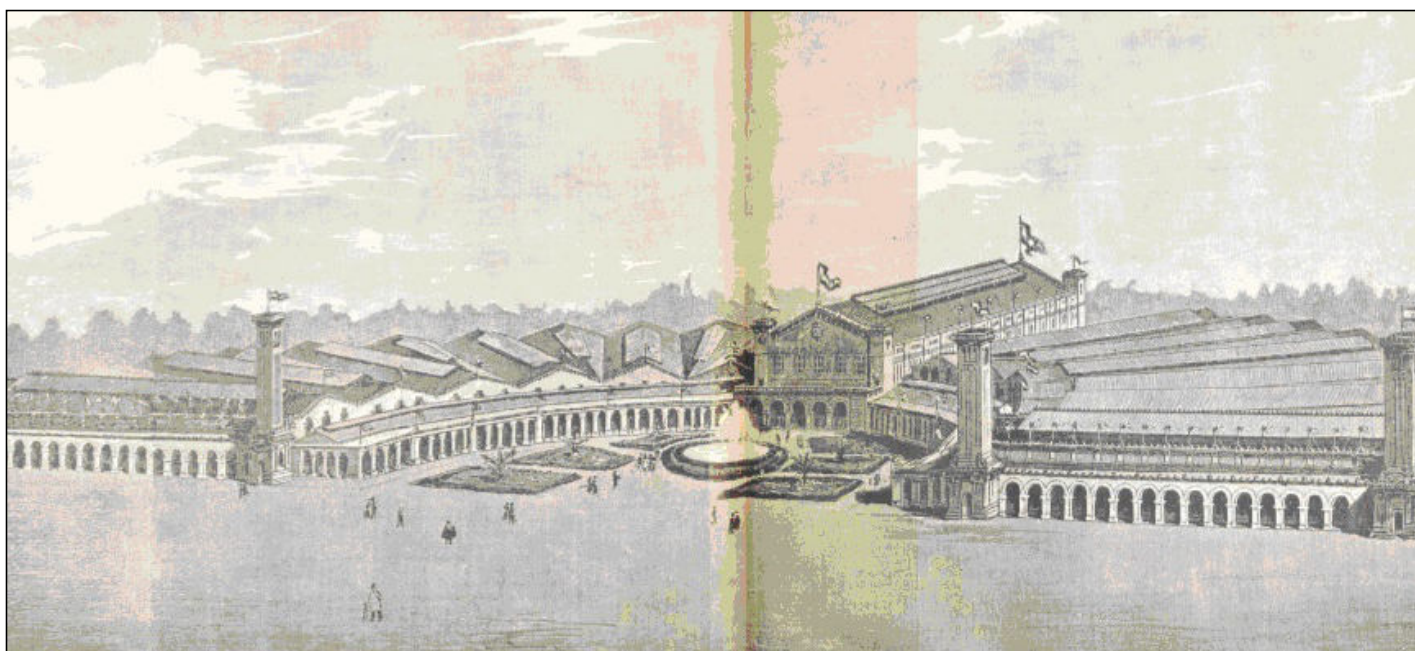

Figura 15. Palau de la Indústria de l'Exposició Internacional de 1888 (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona)

de la Junta de Museus a partir de l'any 1916. L'any 1932 s'hi va establir l'Institut-Escola de la Generalitat de Catalunya, que fou el primer centre d'ensenyament secundari nascut a l'empara de l'autonomia política assolida en l'època republicana. El funcionament de l'Institut Escola el determinaven les normes elaborades pel Consell de Cultura de la Generalitat, que fixava, entre d'altres normes, l'edat mínima d'ingrés al centre (els onze anys), l'admissió d'alumnat dels dos sexes, el nombre d'alumnes, el pla d'ensenyament i l'organització del centre; aquestes normes es complementaven amb un reglament intern que definia els trets pedagògics i organitzatius de la institució: la completa coeducació, l'ús del català com a llengua bàsica, el laïcisme en la teoria i els costums, la supressió de qualificacions i llibres de text (a favor dels llibres, en el seu conjunt), la preeminència de la formació social i moral, la comprensió de la cultura, el civisme com a àmbit global, les sortides fora de l'aula, la introducció de l'exercici físic, la importància de la música i la continuïtat coordinada de l'ensenyament primari a l'ensenyament secundari. L'esclat de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) i l'adveniment de la dictadura franquista van suposar la fi del projecte educatiu; les tasques docents, però, van continuar sota la doctrina del nou règim com a institut femení.

L'Església de la Ciutadella

Fou construïda entre els anys 1717 i 1718 seguint models flamencs. És un edifici d'una sola nau, amb absis semicircular i un cos cilíndric adossat al mateix sobre el qual s'aixeca la torre del campanar, transsepte i cúpula ovalada sobre el creuer. En aquest cas, l'exterior de l'edifici ha patit tot de modificacions, doncs primigèniament constava de dos pabellons situats a banda i banda de l'entrada (emprats com a rectoria i com allotjament dels clergues), i un petit cementiri darrera l'absis, tot rodejat per un mur perimetral.

Amb l'enderroc de la Ciutadella i la marxa dels militars poc abans de la inauguració de l'Exposició Universal de 1888, l'edifici va quedar sense ús; el llavors Alcalde Rius i Tauler va decidir rescatar un antic projecte de l'any 1815 que tenia com a principal objectiu la creació d'un *Panteó de Catalans Il·lustres* que havia d'honorar els antics herois de la Guerra del Francès que havien participat en l'anomenat *Complot de l'Ascensió* (maig de 1809) durant l'ocupació napoleònica, translladant-hi les seves restes mortals, i incloent-hi ara altres personalitats del món cultural i científic català; però malgrat que l'arquitecte municipal Pere Falguès va realitzar els plànols i es va arribar a obrir un concurs públic per adjudicar l'obra, aquesta no es va arribar a fer mai i l'edifici va acabar essent cedit al cos de bombers, que l'empraren com a magatzem de la caserna instal·lada a l'antic Palau del Governador. Fruit d'aquest projecte fallit es va enderrocar el mur perimetral, els dos pabellons a banda i banda de l'entrada, prenent l'edifici l'aspecte amb que el veiem actualment.

L'any 1928, l'arquitecte Nicolau Rubió i Tudurí, va publicar un article a la revista de promoció turística *Sociedad de Atracción* en què va intentar rescatar de l'oblit el projecte del *Panteó de Catalans Il·lustres*, però ho va fer en plena dictadura del general Primo de Rivera, i la idea no va reeixir. L'adveniment de la II República va fer que l'edifici és destinés a sala d'actes i celebracions de l'Institut Escola.

La mort sobtada del president de la Generalitat Francesc Macià l'any 1933, va fer tornar la idea de convertir l'antiga església en el seu mausoleu, impulsada ara pel nou president Lluís Companys. De nou l'esclat de la Guerra Civil va estroncar el projecte, i el règim franquista va decidir retornar l'edifici a la jurisdicció militar com a capella castrense, que és la funció que encara avui continua tenint.

3.2. Context arqueològic

Han estat nombroses les intervencions arqueològiques dutes a terme al parc de la Ciutadella sobretot a partir dels anys 90 del segle XX, en un primer moment arrel de les necessitats de transformació de molts espais de la ciutat després de la seva designació com a seu del Jocs Olímpics de l'any 1992, i més tard amb el procés de reforma i dignificació del barri de la Ribera, que es trobava en un estat de forta degradació i marginalitat des del tancament del Mercat del Born l'any 1974 i el seu trasllat a les noves instal·lacions de la Zona Franca.

La primera intervenció de la qual tenim notícia administrativa és la duta a terme entre els anys 1989 i 1990, codirigida per un equip d'arqueòlegs (Emília Pagès; Montserrat Prat; Robert Farré; Dolors Serra) en motiu de la construcció del nou col·lector del Bogatell, el qual va afectar tot el traçat del passeig de Lluís Companys des de l'Arc del Triomf, així com la seva continuació dins el parc (passeig dels Til·lers) i un sector del Zoològic. De les estructures documentades cal destacar tres trams de la muralla medieval dels segles XIII i XIV bastida entre el Portal Nou i el Portal de Sant Daniel (amb dues de les onze torres que la reforçaven), part de la trama urbana del barri de la Ribera existent al voltant del convent de Santa Clara, un dels angles del Baluard del Portal Nou, un tram del Rec Comtal proper a l'Arc del Triomf i algunes estructures corresponents a la Ciutadella. Totes les troballes foren desmuntades prèvia documentació⁵.

Haurem d'esperar més de deu anys per tornar a trobar intervencions a l'interior del parc, majoritàriament en forma de rases per renovar els serveis del recinte. Segons la carta arqueològica de Barcelona, tenim coneixença de les següents:

Any 2002

- La substitució de les conduccions d'aigua del parc i la instal·lació d'una línia de fibra òptica permet a l'arqueòloga A. Traveset la documentació de diferents murs que es vinculen a la Ciutadella⁶.

Any 2005

- Sota direcció de l'arqueòleg F. Morales, la renovació de l'enllumenat permet la documentació de noves estructures muràries susceptibles de pertànyer a la Ciutadella, així com d'altres relacionades amb l'Exposició Universal del 1888⁷.
- Les obres per a la instal·lació d'una àrea de gossos, permet l'arqueòleg S. Segura documentar una claveguera en desús vinculada a la construcció del mateix parc⁸.
- L'arqueòleg M. Gea dirigeix la que possiblement sigui la intervenció més destacable de les desenvolupades a l'interior del parc, fruit de la reforma integral del mateix. Els rebaixos necessaris per a la instal·lació de noves línies de rec i la renovació de l'arbrat, deixen a la llum el Portal de Sant Daniel i alguns trams de l'anomenada *Cortina de*

⁵ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/711>

⁶ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/123>

⁷ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/338>

⁸ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/337>

Ribera, la muralla construïda durant el segle XVI que connectava el recinte medieval amb el baluard de Llevant. D'altra banda també és documenten diferents estructures de la Ciutadella⁹. A la Plaça d'Armes es van documentar dos petits trams de la muralla, i restes de la fonamentació del pavelló d'oficials que tancava la plaça pel costat meridional.

- L'arqueòloga N. Nebot documenta dos murs en dues rases practicades per a la instal·lació de noves línies elèctriques al carrer Pujades i al passeig de Picasso; ambdues estructures es van relacionar amb la Ciutadella¹⁰.

Any 2006

- Es duu a terme l'excavació en extensió del sector del parc on s'havia documentat l'any 2005 el Portal de Sant Daniel, sota direcció de M. Gea¹¹.
- Una intervenció dirigida per l'arqueòloga L. Santanach al solar corresponent als núms. 8-14 del passeig de Circumval·lació, permet posar al descobert un tram de la muralla de Mar i el punt on el Rec Comtal creuava la mateixa¹².

Any 2008

- L'arqueòloga E. Orri realitza una nova intervenció en un dels accessos del parc pel passeig de Picasso on s'hi practica un pou, sense que se n'obtinguin resultats positius¹³.

Any 2009

- A l'exterior del parc, dins una rasa destinada a la instal·lació d'un tub de drenatge practicada davant el Castell dels Tres Dragons, l'arqueòleg D. Giner documenta el mur nord de l'illa de cases que delimitava la plaça del Born per l'oest i que fou enderrocada cap el 1715 arrel de la construcció de la Ciutadella¹⁴.
- La substitució d'un col·lector d'aigües pluvials al passeig del Til·lers permet l'arqueòleg O. de Castro, la documentació d'un tram de carrer empedrat identificat amb el carrer de Santa Clara, i part de l'interior d'una de les cases, tot amortitzat durant el segle XVIII. També és va documentar part del Baluard del Rei, pertanyent a la Ciutadella¹⁵.
- Arrel de la reforma de les instal·lacions del Zoològic, l'arqueòleg F. Antequera documenta diferents murs pertanyents al Palau de la Indústria, construït per a la celebració de l'Exposició Universal de 1888, i enderrocats cap el 1926¹⁶.
- A la zona nord del parc, darrera la cascada monumental, l'arqueòleg M. Gea documenta part del mur de la contraguàrdia que millorava la defensa del baluard del

⁹ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/379>

¹⁰ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/64>

¹¹ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/419>

¹² <http://cartaarqueologica.bcn.cat/444>

¹³ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3033>

¹⁴ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3193>

¹⁵ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3270>

¹⁶ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3191>

Príncep, tot pertanyent a la Ciutadella, durant la construcció d'un dipòsit per a aigües freàtiques¹⁷.

- La construcció del nou poliesportiu Casc Antic a la cantonada de l'avinguda del Marquès d'Argentera amb el passeig de Circumval·lació, dona peu a una intervenció dirigida per l'arqueòleg M. Gea que deixa a la llum una zona d'explotació agrícola propera a la Muralla de Mar, amb dues sínies i un tram del carrer que apareix a la planimetria de l'època sota la denominació de *carrer que va a la muralla*. De la mateixa manera es va poder documentar una de les cares del baluard de la Reina i part de la seva contraescarpa, tot pertanyent a la Ciutadella¹⁸.

Any 2010

- L'enderroc de l'antic circuit d'educació viària de la Guàrdia Urbana, dins el recinte del Zoo, deixa al descobert un tram de la muralla del segle XVI, amb una tronera per a canó, i les restes d'un magatzem de palla i ordi corresponent als edificis interns de la Ciutadella. Els treballs foren dirigits per l'arqueòleg E. Hinojo¹⁹.
- Una reforma dins del Zoològic permet als arqueòlegs D. Vázquez i D. Alcubierre, la documentació del mur de façana del baluard de Don Fernando, de la Ciutadella, així com fonamentacions i contraforts vinculats al Palau de la Indústria construït per a l'Exposició Universal de 1888²⁰.
- L'arqueòleg O. Achón, arrel d'unes reformes a l'edifici del Parlament de Catalunya, documenta diferents restes identificades amb part d'un edifici triangular que allotjava el forn de pa i cantina de la Ciutadella, el qual hauria perdurat al costat de l'edifici del Parlament (antic arsenal) fins a les darreries del segle XIX²¹.

Any 2011

- La reforma de l'entorn de la Capella Castrense, supervisada per l'arqueòleg O. de Castro, evidencia l'existència d'un pou molt probablement pertanyent al convent de Santa Clara, i diverses estructures relacionades amb la capella, com ara el mur perimetral de la mateixa, i restes del que havien estat habitatges de clergues i la rectoria²².
- Fruit de l'ampliació de la instal·lació dels hipopòtams al Zoològic, l'arqueòleg E. Hinojo realitza tres cales que li permeten documentar diferents estructures pertanyents als edificis de l'Exposició Universal de 1888, segurament del Palau de la Indústria²³.

¹⁷ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3190>

¹⁸ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/2848>

¹⁹ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3133>

²⁰ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3295>

²¹ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3275>

²² <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3467>

²³ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3254>

Any 2012

- Apareixen quatre contraforts i diferents trams de l'escarpa del baluard de Don Felipe, de la Ciutadella, durant la construcció de dos nous edificis de la Universitat Pompeu Fabra, davant l'accés al Zoològic pel carrer de Wellington, sota direcció de l'arqueòleg E. Nadal²⁴.

Any 2014

- Un equip d'arqueòlegs dirigits per J. Cruells, documenta i excava en extensió part del baluard de Llevant, del segle XVI, aparegut en el decurs de renovació de les instal·lacions per als animals de la sabana africana del Zoològic. També es documenten estructures pertanyents a la Ciutadella, com ara la cantonada nord-oest del magatzem dedicat al dipòsit de *víveres y pertrechos de guerra*, construït a prova de bombes, part de l'edifici de les cavallerisses, i part del mur de contenció del talús interior del baluard de Don Fernando.²⁵
- Durant les obres de remodelació de la instal·lació dels orangutans del zoo de Barcelona, sota direcció de N. Nebot, es localitzen fins a cinc estructures; dues d'elles corresponents a elements de la fisonomia més exterior de la ciutadella borbònica, com és part de la contraescarpa i un fragment de revellí i d'altres que es corresponien amb murs de diferents edificacions interiors de la fortificació. Cal destacar les restes del pont de pedra que conduïa, a través d'un tram de pont llevadís al revellí i des d'aquest, un altre pont duia a l'interior de la fortificació per l'anomenada *Puerta del Socorro*, un dels dos accessos a la Ciutadella²⁶.
- Els treballs de renovació de la xarxa de mitja i baixa tensió a l'interior del Zoo, sota direcció de Ll. Joan, permeten documentar un nou tram del llenç de muralla conegut com a *Cortina de Ribera*, construït durant el segle XVI, part de l'edifici que havia de servir d'hospital per als residents de la Ciutadella (que sembla no es va arribar a construir al complet), i diversos murs i paviments que formarien part de l'anomenada *Puerta del Socorro*²⁷.

Any 2015

- Fruit de la realització d'una rasa per instal·lar un línia de mitja tensió a la plaça de Joan Fiveller, davant l'edifici de la Capella Castrense, sota direcció de Ll. Joan, es documenten diferents murs relacionats amb el convent de Santa Clara²⁸.
- El canvi d'una canalització d'aigua a la plaça Joan Fiveller, davant l'edifici del Parlament, va permetre l'arqueòloga C. Ferrer la documentació d'un tram de claveguera relacionada amb la Ciutadella²⁹

²⁴ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3517>

²⁵ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3741>

²⁶ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3739>

²⁷ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3740>

²⁸ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3825>

²⁹ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3826>

Anys 2016-2019

Durant aquests anys és té constància que dins del parc es van realitzar diferents intervencions en relació a treballs de renovació de la xarxa elèctrica³⁰ i millores en algunes estructures del recinte del Zoo³¹, totes elles amb resultats negatius.

Any 2020

- En el procés d'execució del projecte de millora de l'antiga Plaça d'Armes (actual plaça de Joan Fiveller), sota direcció de l'arqueòleg Ll. Joan, es documenten diferents trams de la muralla medieval i de la muralla moderna que travessa tot aquest sector del parc, així com les fonamentacions dels pavellons i casernes que tacaven la plaça pel costat septentrional i meridional, restes d'edificacions efímeres relacionades amb la construcció de la fortalesa, i evidències de les activitats que es va realitzar a la plaça en època contemporània fins l'any 1917 (hipòdrom i parc d'atraccions).

4. MOTIVACIÓ I OBJECTIUS

Tal i com ja hem indicat en els apartats anteriors, la intervenció s'inclou dins els treballs per realitzar la connexió de l'IES Verdaguer a la xarxa de fibra òptica del CTI, que impliquen diferents rebaixos en el subsòl. El fet de que la zona afectada estigui situada en un indret d'interès arqueològic i alt valor històric, com hem vingut explicant en l'apartat anterior, ha donat peu a que es considerés la presència d'un control arqueològic preventiu en vistes a la possible aparició de restes i d'estructures, seguint el procediment establert per la llei 9/1993, de 30 de setembre, del patrimoni cultural català, i el Decret 78/2002, de 5 de març, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic.

Podem resumir l'interès històric i arqueològic de la zona on s'han de dur a terme els treballs en diferents aspectes:

-El sector es troba inclòs en l'*ager* de l'antiga ciutat romana.

- L'espai que ocupa l'actual IES Verdaguer, conserva en el seu subsòl les restes del convent de Santa Clara, fundat el segle XIII, i destruït durant el setge que va partir la ciutat l'any 1714.

-Els rebaixos afectaran terrenys que va ocupar la ciutadella borbònica des de 1716 fins el 1869, concretament l'espai posterior del Palau del Governador (actual IES Verdaguer) i de l'Església (actual capella castrense) que són els únics edificis conservats de l'estructura militar juntament amb l'Arsenal (actual seu del Parlament de Catalunya).

-La superposició, sobre la xarxa viària actual, del plànol del projecte inicial de la ciutadella, realitzat per l'enginyer en cap de les tropes de Felip V, Joris Prosper van Verboom, l'any 1715, que inclou tant la planta de la fortalesa com la planimetria de la zona en el moment previ a la

³⁰ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3968>

³¹ <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3967> i <http://cartaarqueologica.bcn.cat/3962>

seva construcció, indica la possibilitat de documentar restes de la muralla del segle XIV, del Convent de Santa Clara o bé de la Ciutadella³².

-Les diferents intervencions arqueològiques realitzades en aquesta zona del parc durant els darrers 20 anys, han evidenciat la presència d'aquestes restes.

- La Ciutadella borbònica està declarada Monument Històric en la categoria de BCIN, segons el decret del 20 d'abril de 1949.

- El Parc de la Ciutadella està declarat *Jardí Artístic* pel Ministerio de Educación Nacional, decret de 21 de desembre de 1951 (BOE, 15/01/1952, pàg. 216), està inclòs al Catàleg Arquitectònic del Patrimoni Històric-artístic de la Ciutat de Barcelona de l'any 1979 (A, I, fitxa 199), i al Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic i Catàleg del Districte 1 – Sector Oriental, núm. d'element: 42.

Tots aquests motius justifiquen per si sols la importància de dur a terme els citats treballs arqueològics a la zona per tal de documentar les possibles restes patrimonials que es puguin veure afectades per l'actuació urbanística, procurant obtenir la màxima informació de l'àrea i així complementar els estudis realitzats fins el moment.

5. TREBALLS REALITZATS

La intervenció s'ha dut a terme a la zona posterior del Palau del Governador (actual IES Verdaguer) i de l'Església de la Ciutadella (actual capella castrense). Segons el projecte d'obra presentat per XARXA OBERTA DE CATALUNYA al Servei d'Arqueologia de Barcelona, els treballs a realitzar sota control arqueològic serien:

- La realització d'una rasa de 0,60 m d'amplada, 0,70 m de fondària i 125 m de llargada per realitzar la connexió de l'IES Verdaguer a la xarxa de fibra òptica del CTI.
- La realització de tres arquetes quadrangulars de 0,70 m de fondària amb el mateix objectiu.
- Qualsevol altra remoció de terres dins l'àmbit de l'obra que impliqui afectació del subsòl.

6. METODOLOGIA

Registre estratigràfic

La metodologia aplicada en la present intervenció es basa en el mètode de registre estratigràfic ideat per E.C. Harris i A. Carandini, consistent en el registre objectiu i en la documentació exhaustiva de restes i estrats, mitjançant un model de fitxes específiques.

³² Veieu Annex 3, plànols 3, 4 i 5.

Topografia i planimetria

Les restes s'han vinculat geogràficament amb les coordenades UTM ETRS89, per tal de documentar i facilitar la interpretació de la seqüència estratigràfica. La topografia i la planimetria han estat tractades informàticament amb programari CAD.

Documentació fotogràfica

Per tal de deixar una constància visual dels treballs realitzats, així com de les restes aparegudes, s'ha realitzat un registre fotogràfic exhaustiu en format digital d'alta resolució.

7. RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

Els treballs als quals fa referència la present memòria s'han iniciat el dia 11 de març de 2022.

Dins l'àrea afectada cal distingir dos sectors separats per un desnivell de gairebé 2,00 m. Un primer sector se situa a la zona posterior de l'IES Verdaguer, i és on trobem les cotes més baixes (entre 4,63 i 4,42 m.s.n.m.). El segon sector se situa a un dels passadissos que formen els parterres del costat dret del Passeig dels Til·lers, concretament el més proper als edificis de l'IES Verdaguer i la Capella; aquest transcorre a una cota més alta (entre 6,63 i 6,50 m.s.n.m.). Ambdós sectors es troben separats per un parterre en pendent d'uns 15 m d'amplada, i una escala que permet salvar el desnivell i accedir a la Plaça de Joan Fiveller pel Pas de l'Institut Escola³³.

Sobre aquesta àrea s'han obert tres cales quadrangulars (**Cales 01, 02 i 03**) i una rasa (**Rasa 1000**). Els rebaixos corresponents a les cales s'han realitzat de forma manual, mentre que el rebaix corresponent a la rasa s'han realitzat amb una petita màquina retroexcavadora mixta de tres tones.

7.1. Cales

La primera acció de la intervenció ha estat l'obertura de tres cales quadrangulars de 1,00 x 1,00 m i 0,70 m de fondària amb l'objectiu d'instal·lar-hi tres arquetes³⁴. La **cala 01**³⁵ se situa a 1,60 m de la cantonada NO de l'IES Verdaguer, i la **cala 02**³⁶ a 2,70 m de la cantonada SO; la **cala 03**³⁷ se situa al sector del passadís, a la mateixa alçada que la **cala 02**, però a una cota més alta.

En tots els casos, el rebaix ha afectat la capa de sauló de 0,20 m que forma l'actual nivell de circulació (**UE 1001**), i un estrat argilosorrenc vermellós (**UE 1002**) que cobreix diferents serveis contemporanis d'aigua i electricitat.

³³ Veieu Annex 3, plànol 2.

³⁴ Veieu Annex 3, plànol 2.

³⁵ Veieu Annex 2, fotografia 3.

³⁶ Veieu Annex 2, fotografia 4.

³⁷ Veieu Annex 2, fotografia 5.

7.2. Rasa 1000

Un cop realitzades les tres cales per les arquetes, s'ha procedit a l'obertura de la rasa (**rasa 1000**) que ha de permetre la connexió de l'IES Verdaguer a la xarxa de fibra òptica ja present dins del parc, des d'un punt situat prop de la rotonda on trobem el monument al general Prim; cal dir que la rasa presenta menys amplada respecte l'expressada al Projecte d'Intervenció Arqueològica i menys fondària (0,40 m en comptes de 0,60 m per l'amplada, i 0,40 m en comptes de 0,70 m per la fondària).

El primer tram de la rasa, d'uns 35 m, ha connectat la **cala 01** amb la **cala 02** amb un recorregut rectilini paral·lel a la façana posterior de l'IES Verdaguer³⁸, de la qual resta separat uns 3,00 m. Un segon tram d'uns 80 m, ha connectat **cala 03** amb l'arqueta de la xarxa de fibra òptica existent dins del parc, amb un recorregut rectilini pel centre del passadís només alterat per la presència d'un quiosc de begudes que ha hagut d'ésser rodejat³⁹. Un tercer tram obert entre la **cala 02** i la **cala 03**, ha connectat el primer i el segon a través del parterre en pendent, superant el desnivell existent⁴⁰.

Tal i com ja s'havia evidenciat en el moment d'obertura de les cales, el rebaix ha afectat la capa de sauló de 0,20 m que forma l'actual nivell de circulació (**UE 1001**), i un estrat argilosorrenc vermellós (**UE 1002**) que cobreix serveis contemporanis d'aigua, electricitat i telecomunicacions⁴¹. En el tram obert entre la **cala 02** i la **cala 03**, que transcorre per l'interior del parterre, el rebaix ha afectat la terra vegetal (**UE 1003**) que farceix l'estructura⁴².

Realitzats tots els rebaixos necessaris per al desenvolupament de l'obra, s'ha donat per finalitzada la intervenció el dia 16 de març de 2022.

8. CONCLUSIONS

Un cop finalitzats els treballs arqueològics al Parc de la Ciutadella S/N – Pas de l'Institut Escola, podem parlar de resultats negatius. El procés de rebaix només ha afectat la capa de sauló que forma el nivell de circulació actual i un estrat argilosorrenc vermellós que cobreix bona part dels serveis d'enllumenat, aigua i rec existents al parc, sense que hi hagi evidències de restes o material arqueològic. Aquestes conclusions només són vàlides fins la cota màxima de profunditat assolida (3,90 m.s.n.m.).

³⁸ Veieu Annex 2, fotografies 1, 6 i 7.

³⁹ Veieu Annex 2, fotografies 2, 9, 10, 11 i 12.

⁴⁰ Veieu Annex 2, fotografia 14.

⁴¹ Veieu Annex 2, fotografies 8 i 13.

⁴² Veieu Annex 2, fotografia 15.

9. BIBLIOGRAFIA

- **AADD. (1982).** Gran geografia comarcal de Catalunya. Volum 8: El Barcelonès i el Baix Llobregat. Enciclopèdia Catalana. Barcelona.
- **AADD. (1982)-** *Actes del I congrés d'història del Pla de Barcelona, celebrat a l'Institut Municipal d'Història. El Pla de Barcelona i seva història.*
- **AADD. (1992) -** *Història de Barcelona*, vol. 2, 3, 4, 5. Enciclopèdia Catalana. Barcelona.
- **ACHON, O., GEIS, X. (2010)-** *Memòria de la intervenció al Parc de la Ciutadella s/n. Parlament de Catalunya. Districte de Ciutat Vella. Barcelona (Barcelonès).* Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.
- **ALBERCH I FUGUERAS et alii. (1999)-** "Ciutat Vella i Eixample" a *Els Barris de Barcelona*, Vol I, Ed. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- **FABRÉ, J.; HUERTAS, J.M.; BOHIGAS, P. (1984)-** *Monuments de Barcelona.* Editorial L'Avenç. Barcelona
- **GARCIA ESPUCHE, A.; GUÀRDIA BASSOLS, M. (1986)-.** *Espai i societat a la Barcelona preindustrial.* Edicions de la Magrana. Barcelona.
- **GEA BULLICH, M. (2005)-** *Memòria de la intervenció arqueològica preventiva al Passeig de Pujades, 10-22 / Passeig de Picasso, 7-21. Parc de la Ciutadella. Districte de Ciutat Vella. Barcelona (Barcelonès).* Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.
- **GEA, M., SANTANACH, L. (2010)-** *Poliòrcètica defensiva: la ciutadella de Barcelona. Contextualització i característiques bàsiques.* Quarhis 6. Museu d'Història. Barcelona.
- **HERNÁNDEZ F.X., PONGILUPPI G.H. (2012)-** *1714, el setge de Barcelona.* Angle Editorial. Barcelona.
- **HINOJO, E. (2010)-** *Memòria de la intervenció arqueològica al Parc de la Ciutadella s/n. Circuit d'educació viària de la Guàrdia Urbana. Barcelona (Barcelonès).* Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

- **JOAN, LI. (2015)**- *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al Parc de la Ciutadella. Parc Zoològic. Estació Transformadora Sabana. Districte de Ciutat Vella, Barcelona.* Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.
- **JOAN, LI. (2015)**- *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al Parc de la Ciutadella. Plaça de Joan Fiveller. Districte de Ciutat Vella, Barcelona.* Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.
- **PALET i MARTÍNEZ, J.M. (1994)**- *Estudi territorial del Pla de Barcelona.* Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. Barcelona.

ANNEX 1. DOCUMENTACIÓ ADMINISTRATIVA

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Serveis Territorials a Barcelona

Expedient CLT_2021_EXP_ARQ002PREV_2674 (R/N 470 K121 NB 2021/1-36036) d'autorització d'una intervenció arqueològica preventiva (excavació i control) al Parc de la Ciutadella s/n – pas de l'Institut Verdaguer de Barcelona (Barcelonès), segons el procediment establert en l'article 14 i següents del Decret 78/2002, de 5 de març de 2002, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic.

Fets

1.- En data 11 de desembre de 2021 (reg. d'entrada 9015/2162698) el senyor Josep Serra Cardona, en representació de Xarxa Oberta de comunicació i tecnologia de Catalunya, ha presentat una sol·licitud d'intervenció arqueològica preventiva de control i excavació al Parc de la Ciutadella s/n – pas de l'Institut Verdaguer de Barcelona (Barcelonès), sota la direcció de Lluís Joan González (ACTIUM) del 20 de desembre de 2021 al 7 de gener de 2022.

2. En data 17 de desembre de 2021, l'arqueòloga territorial ha emès informe favorable sobre la sol·licitud esmentada.

3. En data 17 de desembre de 2021 el Servei d'Arqueologia i Paleontologia proposa autoritzar la intervenció.

Motivació

Treballs per realitzar la connexió de fibra òptica del CTI a l'Institut Verdaguer.

Fonaments de dret

- Article 47 i següents de la Llei 9/1993, de 30 de setembre, del patrimoni cultural català (DOGC núm. 1807).
- Article 14 i següents del Decret 78/2002, de 5 de març de 2002, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic (DOGC núm. 3594).
- Decret 304/2011, de 29 de març, de reestructuració del Departament de Cultura (DOGC núm. 5849, de 31.3.2011); i Resolució CMC/254/2010, de 8 de gener, de delegació de competències de la persona titular de la Direcció General del Patrimoni Cultural en les persones directores dels Serveis Territorials del Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació (DOGC núm. 5566, de 12.2.2010).

Resolució

Per tot això, **resolc**:

- Autoritzar** una intervenció arqueològica preventiva d'acord amb les següents dades i condicions:

Lloc de la intervenció: Parc de la Ciutadella s/n – pas de l'Institut Verdaguer de Barcelona (Barcelonès).

Persona o institució autoritzada: Xarxa oberta de comunicació i tecnologia de Catalunya

Direcció de la intervenció: Lluís Joan González (ACTIUM)

Activitat autoritzada: control i excavació.

Termini de realització: del 20 de desembre de 2021 al 7 de gener de 2022

Lloc de dipòsit provisional restes: Arxiu arqueològic del Museu d'Història de Barcelona (carrer F, 22, 08040 Barcelona).

Plaça Salvador Seguí, 1-9
08001 Barcelona
Telèfon 933 63 28 70

1

Doc. original signat per:
Andreu Felip Ventura
21/12/2021

Document electrònic garantit amb signatura electrònica. Podeu verificar la integritat d'aquest document a l'adreça web csv.gencat.cat

Original electrònic / Còpia electrònica autèntica

CODI SEGUR DE VERIFICACIÓ

0CKTAOOT1P0HQVICV2HKGDED88IZ58XFH

Data creació còpia:
21/12/2021 09:46:52

Data caducitat còpia:
21/12/2024 00:00:00

Pàgina 1 de 2

 Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura
Serveis Territorials a Barcelona

La intervenció arqueològica autoritzada haurà de ser realitzada d'acord amb les disposicions de la Llei 9/1993, del patrimoni cultural català, i del Decret 78/2002, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic, així com en els termes descrits en la documentació presentada per a la tramitació de l'expedient.

El termini de dos anys previst per a la presentació de la memòria, s'entendrà que comença a comptar a partir del dia en què ha finalitzat la intervenció.

2. **Notificar** aquesta resolució, que no exhaureix la via administrativa, a la persona o entitat interessada i comunicar-li que contra aquesta pot interposar-hi recurs d'alçada davant la consellera de Cultura, en el termini d'un mes a comptar de l'endemà de la recepció d'aquesta notificació.

Notificar, així mateix, aquesta resolució a l'ajuntament del municipi afectat, i comunicar-li que contra aquesta pot interposar-hi recurs contenciós administratiu davant el Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, en el termini de dos mesos a comptar de l'endemà de la recepció d'aquesta notificació. Potestativament, dins el mateix termini, podrà efectuar el requeriment previ previst a l'article 44 de la Llei 29/1998, de 13 de juliol, de la jurisdicció contenciosa administrativa.

P.d. Resolució CMC/254/2010, DOGC 12.2.2010
El director

Andreu Felip i Ventura

Plaça Salvador Seguí, 1-9
08001 Barcelona
Telèfon 933 63 28 70

2

Doc. original signat per:
Andreu Felip Ventura
21/12/2021

Document electrònic garantit amb signatura electrònica. Podeu verificar la integritat d'aquest document a l'adreça web csv.gencat.cat

Original electrònic / Còpia electrònica autèntica

CODI SEGUR DE VERIFICACIÓ

0CKTAOOT1P0HQCVI2HKGDED88IZ58XFH

Data creació còpia:
21/12/2021 09:46:52

Data caducitat còpia:
21/12/2024 00:00:00

Pàgina 2 de 2

Expedient CLT_2022_Exp_Arq002Prev_2967 (R/N 470 K121 NB 2022/1-36337) d'autorització intervenció arqueològica preventiva al Parc de la Ciutadella- pas de l'Institut Verdaguer, Barcelona (Barcelonès), segons el procediment establert en l'article 14 i següents i 30 i següents del Decret 78/2002, de 5 de març de 2002, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic.

Fets

1.- En data 27 de febrer de 2022 (reg. d'entrada 9015/387761/2022) el senyor Josep Serra Cardona, en representació de Xarxa Oberta de comunicació i tecnologia de Catalunya, SA, ha presentat una sol·licitud d'intervenció arqueològica preventiva al Parc de la Ciutadella-pas de l'Institut Verdaguer de Barcelona, Barcelonès, sota la direcció de Lluís Joan González (ACTIUM), del 7 al 25 de març de 2022.

2.- En data 8 de març de 2022 l'arqueòloga territorial ha informat favorablement la sol·licitud i demana un canvi de dates.

3.- En data 8 de març de 2022 el Servei d'Arqueologia i Paleontologia ha informat favorablement la sol·licitud.

Motivació

Treballs per realitzar la connexió de fibra òptica del CTI a l'Institut Verdaguer.

Fonaments de dret

- Article 47 i següents de la Llei 9/1993, de 30 de setembre, del patrimoni cultural català (DOGC núm. 1807).
- Decret 78/2002, de 5 de març de 2002, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic (DOGC núm. 3594).
- Decret 304/2011, de 29 de març, de reestructuració del Departament de Cultura (DOGC núm. 5849, de 31.3.2011); i Resolució CMC/254/2010, de 8 de gener, de delegació de competències de la persona titular de la Direcció General del Patrimoni Cultural en les persones directores dels Serveis Territorials del Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació (DOGC núm. 5566, de 12.2.2010).

Resolució

Per tot això, **resolc**:

- Autoritzar** un permís d'intervenció arqueològica preventiva d'acord amb les següents dades i condicions:

Lloc de la intervenció: Parc de la Ciutadella- pas Institut Verdaguer (Barcelona, Barcelonès).

Persona o institució autoritzada: Xarxa Oberta de comunicació i tecnologia de Catalunya, SA

Activitat autoritzada: control i excavació.

Direcció de la intervenció: Lluís Joan González (ACTIUM)

Terminis autoritzats: 9 a 25 de març de 2022

Lloc de dipòsit provisional de les restes: Arxiu arqueològic del Museu d'Història de Barcelona (carrer F, 22, 08040 Barcelona).

Plaça Salvador Seguí, 1-9
08001 Barcelona
Telèfon 933 63 28 70

Doc. original signat per:
Andreu Felip Ventura
10/03/2022

Document electrònic garantit amb signatura electrònica. Podeu verificar la seva integritat al web csv.gencat.cat fins al 10/03/2025

Original electrònic / Còpia electrònica autèntica

CODI SEGUR DE VERIFICACIÓ

0SK25W1QTBYOCD70GOWE88CIISV40PZ8

Data creació còpia:
10/03/2022 17:10:19

Pàgina 1 de 2

La intervenció arqueològica autoritzada haurà de ser realitzada en els termes descrits en la documentació presentada per a la tramitació de l'expedient i d'acord amb les disposicions de la Llei 9/1993, del patrimoni cultural català, i del Decret 78/2002, del reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic.

El termini de dos anys previst per a la presentació de la memòria, s'entendrà que comença a comptar a partir del dia en què ha finalitzat la intervenció.

2. **Notificar** aquesta resolució, que no exhaureix la via administrativa, a la persona o entitat interessada i comunicar-li que contra aquesta pot interposar-hi recurs d'alçada davant el conseller de Cultura, en el termini d'un mes a comptar de l'endemà de la recepció d'aquesta notificació.

Notificar, així mateix, aquesta resolució a l'ajuntament del municipi afectat, i comunicar-li que contra aquesta pot interposar-hi recurs contenciós administratiu davant el Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, en el termini de dos mesos a comptar de l'endemà de la recepció d'aquesta notificació. Potestativament, dins el mateix termini, podrà efectuar el requeriment previ previst a l'article 44 de la Llei 29/1998, de 13 de juliol, de la jurisdicció contenciosa administrativa.

P.d. Resolució CMC/254/2010, DOGC 12.2.2010
El director

Plaça Salvador Seguí, 1-9
08001 Barcelona
Telèfon 933 63 28 70

Doc. original signat per:
Andreu Felip Ventura
10/03/2022

Document electrònic garantit amb signatura electrònica. Podeu verificar la seva integritat al web csv.gencat.cat fins al 10/03/2025

Original electrònic / Còpia electrònica autèntica

CODI SEGUR DE VERIFICACIÓ

0SK25W1QTBYOCD70GOWE88CIISV40PZ8

Data creació còpia:
10/03/2022 17:10:19

Pàgina 2 de 2

ANNEX 2. DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA

Foto 1. Àrea intervinguda a la part posterior de l'IES Verdaguer.

Foto 2. Àrea afectada al passadís lateral del Passeig dels Til·lers.

Foto 3. Cala 01.

Foto 4. Cala 02.

Foto 5. Cala 03.

Foto 6. Obertura de la rasa 1000.

Foto 7. Rasa 1000.

Foto 8. Estratigrafia a la rasa 1000.

Foto 9. Obertura de la rasa 1000.

Foto 10. Rasa 1000.

Foto 11. Rasa 1000.

Foto 12. Rasa 1000.

Foto 13. Estratigrafia a la rasa 1000.

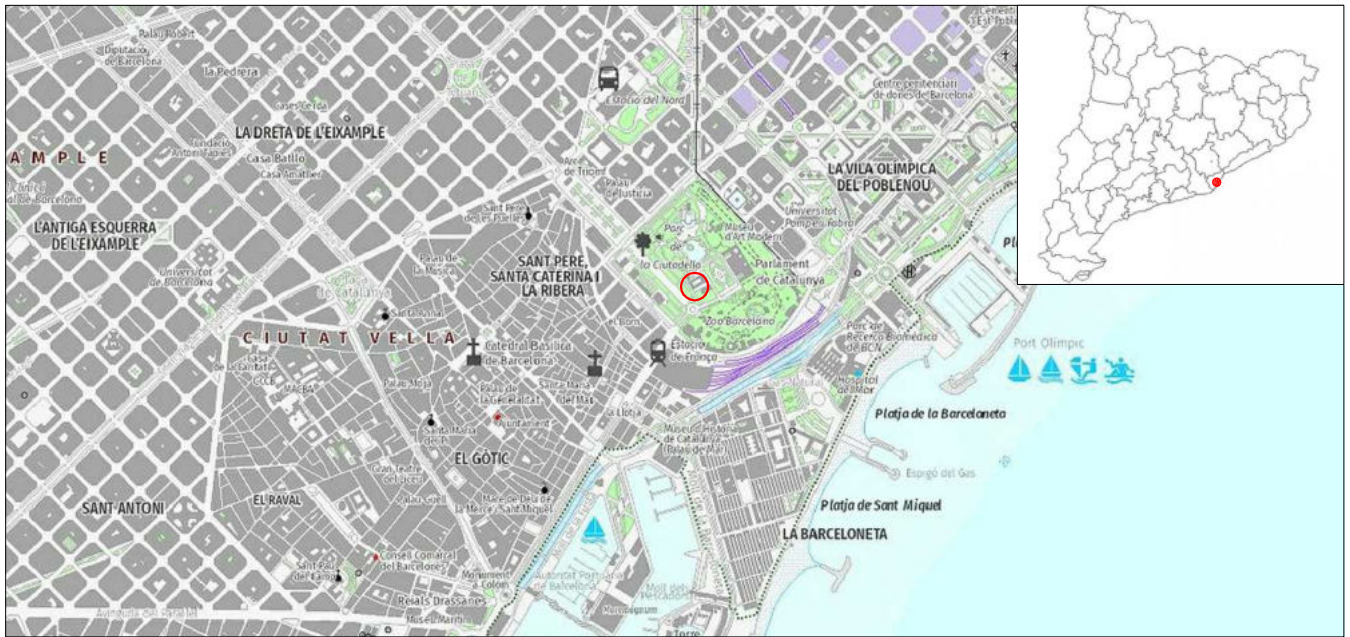

Foto 14. Rasa 1000.

Foto 15. Estratigrafia a la rasa 1000, dins del parterre.

ANNEX 3. DOCUMENTACIÓ PLANIMÈTRICA

Mapa topogràfic 1:25000

Ortofotomapa 1:5000

INTERVENCIÓ		NOM DEL PLÀNOL		COCI	NÚMERO DE PLÀNOL
Parc de la Ciutadella S/N - Pas de l'Institut Escola. (Barcelona, El Barcelonès).		Situació de la intervenció.		032/22	1
PROMOCIÓ	EXECUCIÓ	DIRECCIÓ TÈCNICA	ESCALA	DATA	
		Lluís Joan i González	1:25.000 1:5.000	03/2022	

IES Verdaguier

Pas de l'Institut Escola

Capella

Passeig dels Til·lers

+4.63
Cala 01

+4.42
Cala 02

+4.30
Cala 03

+4.30

+4.63

Actium

PROYECTO
XORROBERTO

EJECUCIO
cobria

DIRECCIO TECNICA
Lluís Joan González

INTERVENCIO
Parc de la Ciutadella S/N - Pas de l'Institut Escola,
(Barcelona, El Barcelonès)

CODI
09322

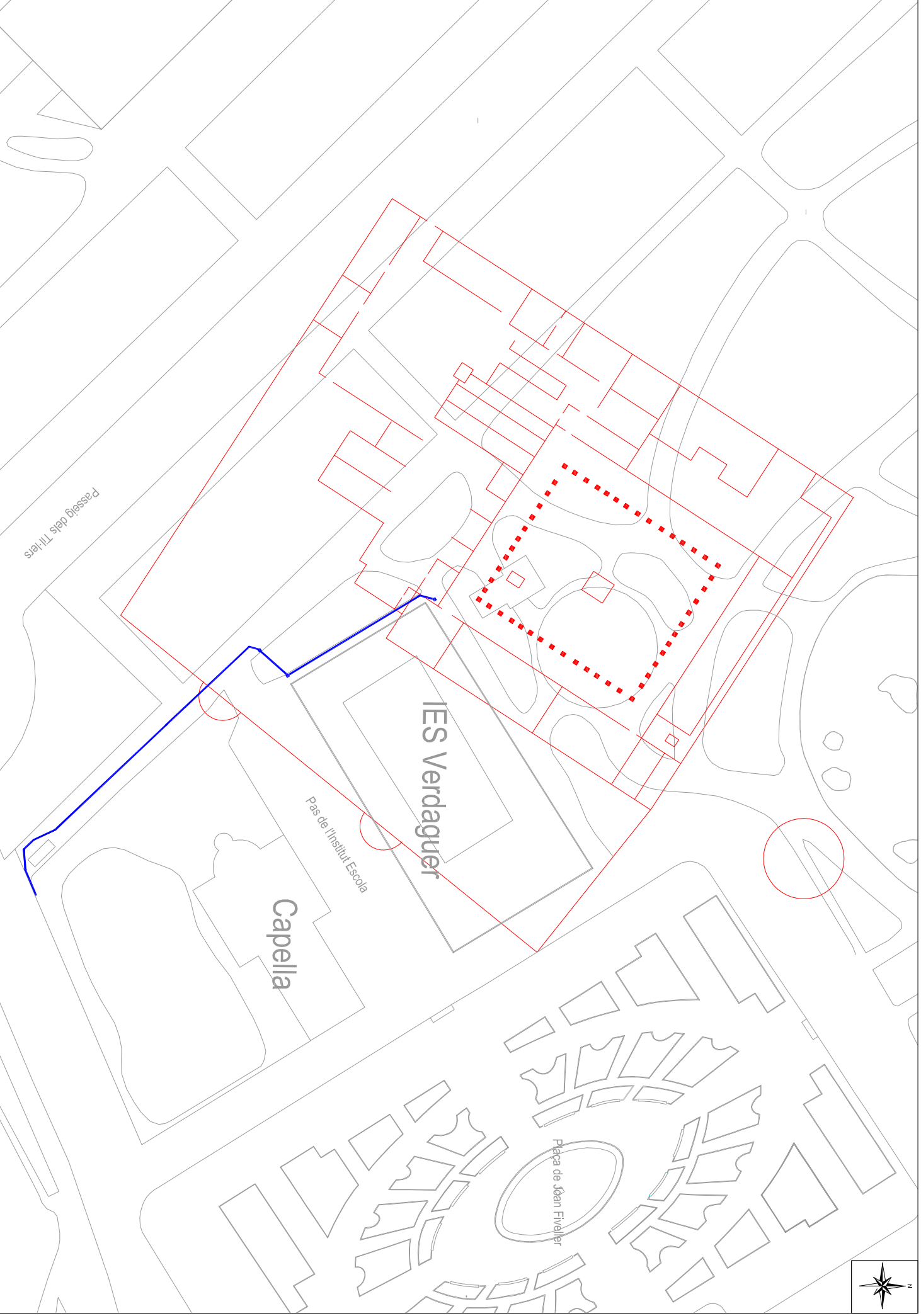
ESCALA
1:500

NOM DEL PLANO:
Situació i traçat de la Resa 1000

DATA: 02/2022
NOM ENTRE:
Resa de Verdaguer

PLANO:
2

Actium

PROYECTO
XORROBERTO

EJECUCIO
cobria

DIRECCIO TÈCNICA
Lluís Joan González

INTERVENCIO
Parc de la Ciutadella S/N - Pas de l'Institut Escola
(Barcelona, El Barcelonès)

CODI
09272

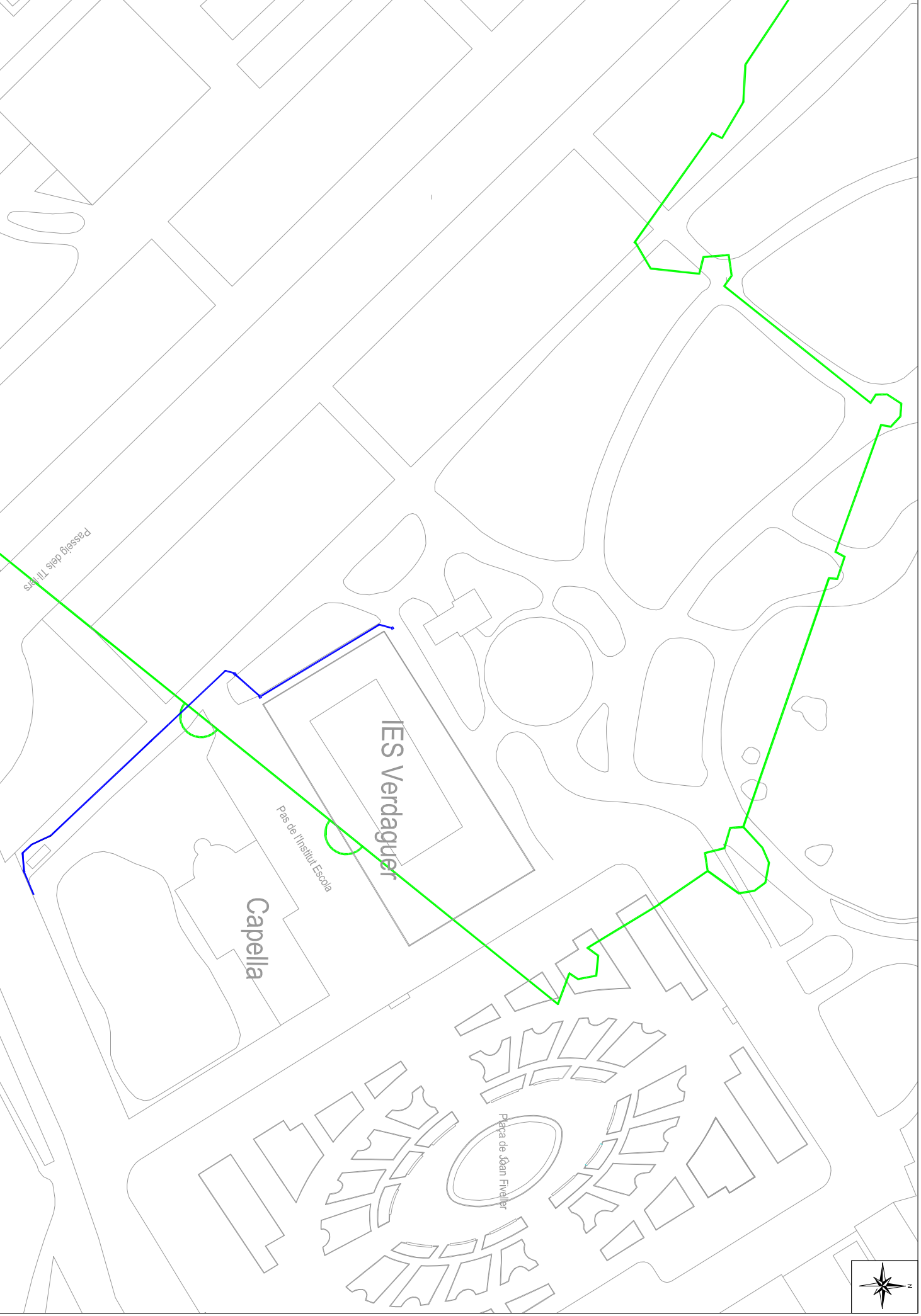
ESCALA
1:600

NOM DEL PLANO:
Sobreprojecció del teixat de la Resa 1000 a la
planta del convent de Santa Clara.

DATA: 02/2022
NOM EMPRE:
MESTRES EN OBRES

PAISOS: NIM
3

Actium

PROYECTO
XORROBERTO

EJECUCIO
cobria

DIRECCIO TÈCNICA
Lluís Joan González

INTERVENCIO
Parc de la Ciutadella S/N - Pas de l'Institut Escola,
(Barcelona, El Barcelonès)

CODI
09272

ESCALA
1:600

NOM DEL PLANO:
Sobreposició del tracat de la Rasa 1000 a la
muralla del segle XIV.

DATA: 02/2022
NOM ENTREGA:
Revisió de l'execució

PLANO: NÚM.
4

Actium

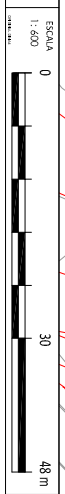
PROYECTO
XORROBERTO

EJECUCIÓN
cobria

DIRECCIÓN TÉCNICA
Lluís Joan González

INTERVENCIÓN
Parc de la Ciutadella S/N - Pas de l'Institut Escola
(Barcelona, El Barcelonès)

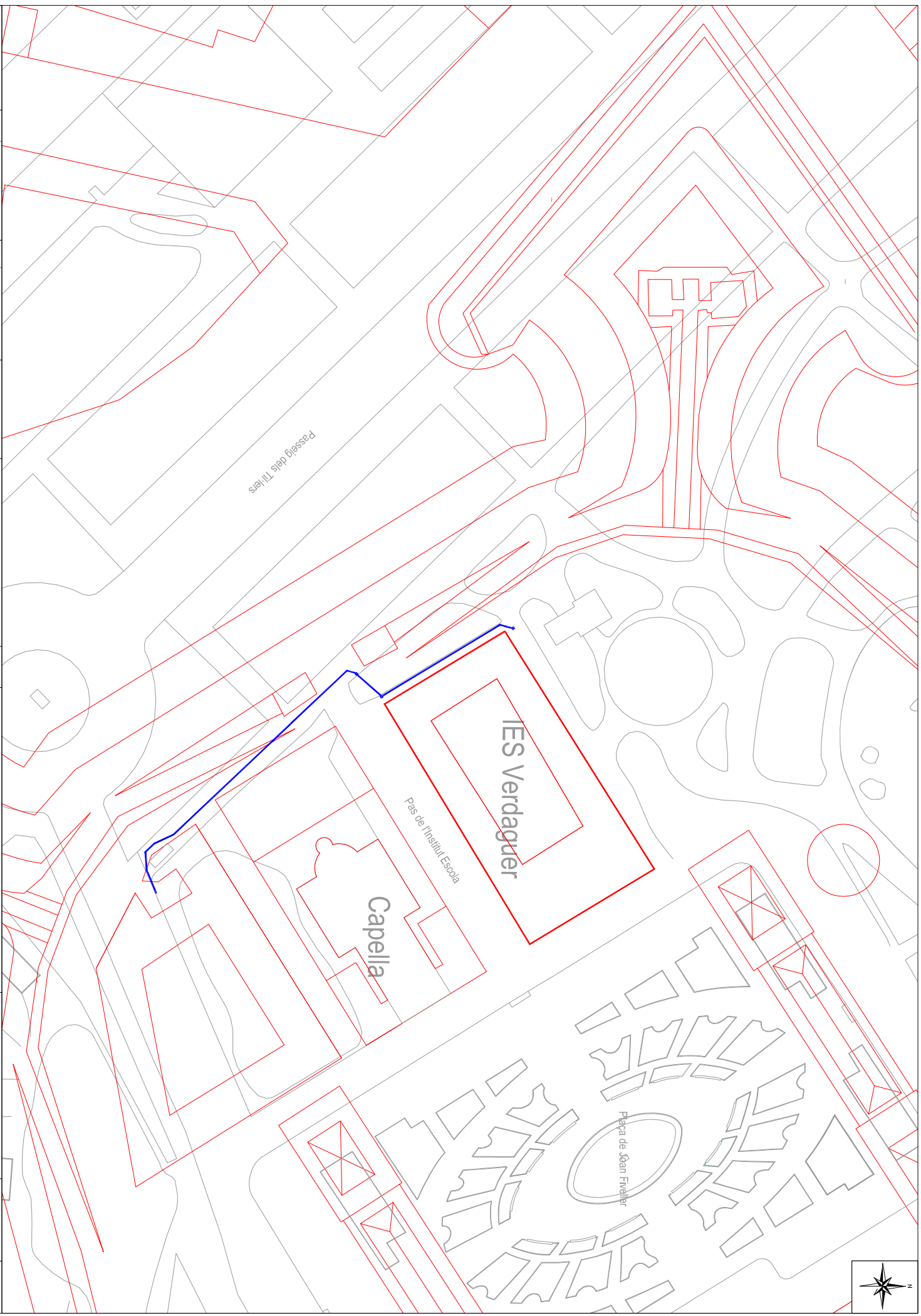
CODI
09272

NOM DEL PLANO:
Sobreprojecció del traçat de la Rasa 1000 a la
planta de la Ciutadella.

DATA: 02/2023
NOM EMPES:
Institució de Ciutat de Barcelona

PAJOLQUILM
3

ANNEX 4. FITXES ESTRATIGRÀFIQUES

INTERVENCIÓ	CODI BCN	UE	1001		
Parc de la Ciutadella S/N - Pas Institut Escola	032/22				
MUNICIPI I COMARCA	ANY	ZONA/ÀMBIT			
Barcelona, Barcelonès	2022				
TIPUS	FET/ESTRUCTURA	SECTOR			
Positiva	Nivell de circulació				
DEFINICIÓ	Z SUP	Z INF	POTÈNCIA		
Nivell de circulació	4,63	4,40	0,23		
COBREIX	1002	TALLA		FARCEIX	
COBERT PER		TALLAT PER		FARCIT PER	
S'ADOSSA		IGUAL A			
SE LI ADOSSA		S'UNEIX A			

INTERPRETACIÓ	OBSERVACIONS
Capa de sauló de 0,20 m que forma el nivell de circulació actual.	
CRONOLOGIA	Segle XXI

INTERVENCIÓ	CODI BCN	UE	1002		
Parc de la Ciutadella S/N - Pas Institut Escola	032/22				
MUNICIPI I COMARCA	ANY	ZONA/ÀMBIT			
Barcelona, Barcelonès	2022				
TIPUS	FET/ESTRUCTURA	SECTOR			
Positiva	Estrat de rebliment				
DEFINICIÓ	Z SUP	Z INF	POTÈNCIA		
Estrat de rebliment	4,40	3,90	0,50		
COBREIX		TALLA		FARCEIX	
COBERT PER	1001	TALLAT PER		FARCIT PER	
S'ADOSSA		IGUAL A			
SE LI ADOSSA		S'UNEIX A			

INTERPRETACIÓ	OBSERVACIONS
Estrat argilossorrenc vermellós existent sota l'estrat UE 1001. Cobreix serveis contemporanis.	
CRONOLOGIA	Segle XXI

INTERVENCIÓ	CODI BCN	UE	1003		
Parc de la Ciutadella S/N - Pas Institut Escola	032/22				
MUNICIPI I COMARCA	ANY	ZONA/ÀMBIT			
Barcelona, Barcelonès	2022				
TIPUS	FET/ESTRUCTURA	SECTOR			
Positiva	Estrat de rebliment				
DEFINICIÓ	Z SUP	Z INF	POTÈNCIA		
Estrat de rebliment	6,50	4,70	1,80		
COBREIX		TALLA		FARCEIX	
COBERT PER		TALLAT PER		FARCIT PER	
S'ADOSSA		IGUAL A			
SE LI ADOSSA		S'UNEIX A			
INTERPRETACIÓ	OBSERVACIONS				
Estrat de terra vegetal negrosa que farceix el parterre situat entre la façana posterior de l'IES Verdaguer i el passadís lateral del Passeig del Til·lers.	Presenta pendent direcció E.				
CRONOLOGIA	Segle XXI				